

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

СКОМОРОВИЧ ІРИНА ГЕОРГІЇВНА

УДК 336.7(477)“.../20”(043.3)

**ЕВОЛЮЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 08.00.01 –
економічна теорія та історія економічної думки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському національному університеті імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Реверчук Сергій Корнійович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри банківського і страхового бізнесу.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Башнянин Григорій Іванович,
Львівський торговельно-економічний університет,
завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки;

доктор економічних наук, професор
Кужелєв Михайло Олександрович,
Університет державної фіскальної служби України,
директор навчально-наукового інституту
фінансів, банківської справи;

доктор економічних наук, професор
Українська Лариса Олегівна,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця,
професор кафедри політичної економії.

Захист відбудеться “29” листопада 2017 р. о 13³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.22 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79008, м. Львів, проспект Свободи, 18, ауд. 115.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79601, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий “27” жовтня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

доц. А. В. Стасишин

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вагоме місце в товарній економіці вже багато століть належить грошам. Відносини, що виникають з приводу їхнього випуску та використання, складають грошову систему. Грошові системи постійно розвивалися, взаємодіючи з політичним та економічним середовищем, яке їх оточувало. Події у грошовому секторі на початку ХХІ ст. засвідчують, що еволюція грошових систем продовжується, адже з'являються нові ознаки та особливості їхнього функціонування. Зокрема, якщо в минулому національна грошова одиниця поряд з прапором і гербом була одним із символів незалежності, то тепер держави добровільно відмовляються від нього на користь єдиної регіональної валюти. Крім того, з появою електронних грошей і криптовалют центральні банки знову втрачають монополію на грошову емісію. З огляду на це дослідження еволюції грошової системи є важливим напрямом економічної науки.

Теоретичним основам функціонування грошей та грошових систем, а також напрямам їхнього вдосконалення присвячували свої праці такі відомі вчені, як Т. Мен, В. Петі, Н. Барбон, Д. Юм, А. Сміт, Р. Оуен, Д. Рікардо, К. Родбертус, Дж. Ст. Міль, К. Маркс, Л. Вальрас, В. Ст. Джевонс, К. Менгер, С. Гезель, І. Фішер, Л. фон Мізес, Дж. М. Кейнс, В. Ойкен, Ф. фон Гаек, Р. Гарод, М. Фрідман, М. Ротбард, Х. Уерта де Сото та ін. Вагомий внесок у світову грошову теорію зробили і вчені, народжені на українських землях, зокрема, М. Балудянський, М. Бунге, А. Антонович, І. Кауфман, О. Миклашевський, П. Мігулін, І. Патласівський, М. Туган-Барановський, Л. Федорович, С. Грабський, М. Добриловський, Я. Зозуля, Б. Мартос, О. Одарченко, М. Тимофіїв, В. Тимошенко, науковий доробок яких вивчали Б. Винар, С. Голубка, С. Злупко, В. Небрат, В. Федосов, П. Юхименко та ін.

Відомості про еволюцію грошового обігу на українських землях містяться в історичних працях В. Анохіна, О. Берт'є-Делагарда, Ю. Виноградова, В. Власенка, П. Гай-Нижника, А. Дилевського, В. Зварича, О. Зографа, Т. Калковського, П. Каришковського, О. Клименка, М. Ковальського, Г. Козубовського, М. Котляра, А. Крижанівського, І. Крип'якевича, О. Мельникова, А. Мельникової, А. Назаренка, Н. Носань, О. Огуя, В. Потіна, Н. Прохорової, В. Рябцевича, В. Сенілова, М. Скржинської, М. Сотнікової, І. Спаського, А. Терещенка, С. Тіцко, Р. Тхоржевського, Н. Фролової, І. Хромової, М. Чорефа, Я. Швагжика, Д. Шелова, Р. Шуста, В. Яніна та ін.

До когорти вітчизняних учених, які акцентують увагу на конкретних аспектах функціонування грошової системи, належать Г. Башнянин, А. Гальчинський, О. Дзюблюк, В. Іванов, Б. Івасів, В. Козюк, М. Кужелев, В. Лагутін, С. Лобозинська, А. Мороз, В. Міщенко, С. Міщенко, С. Науменкова, О. Носов, С. Панчишин, С. Реверчук, В. Рисін, Л. Рябініна, М. Савлук, І. Софіщенко, Л. Українська, М. Хмелярчук, А. Чухно, Т. Шемет та ін.

Головною проблемою сучасного стану дослідження грошової системи є відсутність спроб поєднання історичних та економічних напрацювань. Тому існує необхідність комплексного вивчення не лише окремих елементів грошової системи, але й політичних умов, у яких вони розвивалися, та юридичних норм, які справляли вплив на їхню еволюцію. Оскільки держава Україна зрідка у своїй історії мала змогу

творити власну грошову систему, необхідно з'ясувати, як реагував грошовий обіг на зміни у політичному та економічному житті тих країн, у складі яких перебували українські землі, а зі здобуттям незалежності – які виклики постали перед Українською державою у сфері побудови адекватної новим реаліям грошової системи. Визначення основ функціонування грошової системи дасть змогу виявити її конкретні складові, що потребують удосконалення, та сформулювати пропозиції, які сприятимуть підвищенню її ефективності. Вищесказане визначає актуальність обраної теми наукової роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка. Вона є складовою частиною таких держбюджетних тем кафедри: “Оптимізація регулятивної політики у банківському і страховому бізнесі України” (державна реєстрація № 0108U004147), “Управління грошовим господарством фінансових посередників в економіці України” (державна реєстрація № 0112U003245). Особистий внесок автора полягає в дослідженні теоретичних та прикладних проблем функціонування грошової системи України на сучасному етапі економічного розвитку та розробленні практичних рекомендацій щодо удосконалення її елементів у частині розширення безготівкових розрахунків.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення існуючих та розроблення нових теоретико-методологічних і прикладних засад зародження, еволюції та функціонування грошової системи в Україні й обґрунтування перспектив її подальшого розвитку.

Для досягнення цієї мети у роботі поставлені такі **завдання**:

- розкрити сутність, елементи, види та функціональне призначення грошової системи;
- розглянути місце грошової системи серед інших складових фінансової системи держави;
- вивчити світову та вітчизняну економічну наукову думку щодо теоретичних і практичних засад функціонування грошової системи;
- простежити світові тенденції розвитку грошових систем та їхніх структурних елементів;
- проаналізувати еволюцію грошової системи на українських землях у часи самостійності та підпорядкованості іншим державам;
- з'ясувати умови, в яких зароджувалася, розвивалася та нині діє грошова система незалежної України;
- систематизувати вітчизняне нормативно-правове забезпечення організації грошової системи та надати пропозиції щодо його вдосконалення;
- розробити методологію та критерії оцінювання рівня ефективності функціонування грошової системи й обґрунтувати напрями його підвищення;
- дослідити взаємодію вітчизняної грошової системи з грошовими системами інших країн;
- виокремити сучасні тенденції функціонування валютного ринку України та розробити рекомендації щодо його удосконалення;

- узагальнити світовий і вітчизняний досвід функціонування приватних грошових систем та обґрунтувати перспективні напрями їхнього розвитку;
- виявити головні особливості емісії та обігу електронних грошей в Україні та світі й охарактеризувати їхній вплив на грошову систему;
- запропонувати нові підходи до формування спеціального законодавства у сфері державного регулювання грошової системи;
- сформулювати концептуальні засади функціонування грошової системи.

Об'єктом дослідження є грошові системи державних утворень, сформованих на українських землях, в умовах товарного господарства.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні й прикладні засади формування та функціонування грошових систем, особливості й закономірності їхньої еволюції на теренах України.

Методи дослідження. У роботі використано системно-синергетичний підхід для визначення сутності, структури грошової системи та її впливу на діяльність людини, а також застосовано такі методи дослідження: логічний, історичний (для вивчення еволюції грошових систем на українських землях та ставлення представників різних економічних шкіл до цього поняття), аналізу і синтезу, індукції та дедукції (для виявлення особливостей функціонування кожного елемента грошової системи незалежної України та визначення взаємозв'язку між ними), наукової абстракції (для зосередження уваги на визначальній ролі грошової системи у спрощенні розрахунків між ринковими контрагентами), спостереження і порівняння (для відстеження досвіду проведення в новітній історії України грошових реформ та визначення напрямів подальшої еволюції окремих елементів грошової системи), методи кластерного та кореляційно-регресійного аналізу (для визначення і зіставлення рівнів ефективності функціонування грошової системи в Україні та інших державах, виявлення чинників, що впливають на поширення безготівкових платежів, і прогнозування подальшого розвитку розрахунків за допомогою платіжних карток), табличний і графічний (для наочного відображення статистичної інформації та результатів отриманих розрахунків).

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти, ухвалені в Україні та зарубіжних країнах, спрямовані на регулювання грошової системи, інформаційні та статистичні матеріали Національного банку України (НБУ), Державної служби статистики, Міністерства фінансів України, Державної фіскальної служби, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО), Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Європейського центрального банку, Банку міжнародних розрахунків, монографії, статті вітчизняних та зарубіжних авторів, публікації у періодичних виданнях, інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у системному вирішенні важливої науково-прикладної проблеми – узагальнено й поглиблено теоретичні підходи до еволюції грошової системи, розроблено методологічні та прикладні засади формування і функціонування грошової системи України, обґрунтовано перспективні напрями її розвитку в сучасних економічних умовах.

До найвагоміших результатів дослідження, що становлять наукову новизну, належать такі:

уперше:

- запропоновано теоретичний підхід до дослідження еволюції грошових систем на українських землях, який передбачає виокремлення та обґрунтування характерного для окремого часового, економічного та політичного періоду змісту елементів грошової системи. Такий підхід допоміг виявити поступові (заміна монетної форми грошових знаків на зливкову в часи Давньоукраїнської держави, введення ринкових механізмів емісії грошей після відновлення Україною незалежності та ін.) або кардинальні (запровадження системи золотого монометалізму, поява в обігу банкнот та ін.) зміни в їхніх сутнісних ознаках та взаємозв'язках між ними. Це дало змогу сформулювати нову наукову парадигму виникнення та подальшого розвитку грошової системи, що полягає в комплексному впливі економічних, політичних, соціальних і культурних чинників на функціонування елементів грошової системи;

- розроблено теоретико-методологічний підхід до організації грошової системи та запропоновано інструментарій її функціонування, зокрема, виділено та обґрунтовано головні принципи існування грошової системи (законності, забезпеченості грошової одиниці, (де)централізації, незалежності, відкритості, доступності, довіри). Це дозволило визначити напрями вдосконалення структурних складових грошової системи, які забезпечать прозорість ухвалення рішень щодо випуску в обіг грошей, встановлення чітких правил їхнього використання, що в підсумку сприятиме підвищенню довіри економічних суб'єктів до національної грошової одиниці та інших елементів грошової системи;

- розроблено методичний підхід до визначення рівня ефективності функціонування грошової системи з використанням кластерного аналізу, який передбачає застосування сукупності таких показників, як частка готівки в обігу у ВВП, частка залишків коштів на поточних рахунках у банках у ВВП, частка обсягу розрахунків з використанням електронних платіжних засобів у ВВП, кількість торговельних платіжних терміналів у розрахунку на 1000 осіб, стійкість банків, обсяг ВВП на одну особу. Це дало можливість здійснити порівняльний аналіз ефективності функціонування вітчизняної та іноземних грошових систем, виявити залежність між рівнем ВВП на одну особу у 41 країні, розвитком готівкових і безготівкових розрахунків і стійкістю банківських систем держав, а застосування методики кореляційно-регресійного аналізу допомогло виокремити головні чинники, які впливають на рівень розрахунків з використанням платіжних карток, що сприяло обґрунтуванню пріоритетних напрямів розвитку вітчизняної грошової та банківської систем;

- застосовано інституційний підхід до удосконалення державного регулювання грошової системи, що полягає у формалізації та регламентації відносин з приводу емісії й обігу грошей. На основі цього розроблено концептуальні засади функціонування грошової системи та структуру проекту Закону України "Про грошові системи в Україні", який містить правові основи регулювання державної грошової системи, правила валютного регулювання, порядок функціонування електронних і приватних грошових систем в Україні. Це сприятиме систематизації головних вимог, на основі котрих має ефективно діяти грошова система держави, що забезпечить стабільність національної валюти та розвиток

фінансової системи в умовах нестабільного макроекономічного середовища;

удосконалено:

- наукове визначення поняття грошової системи, зокрема, розкрито її сутність як сукупності елементів (грошової одиниці (валюти), форм грошей, механізму емісії й правил використання грошей, емітента, валютного курсу), що, взаємодіючи між собою, становлять порядок випуску та використання грошової одиниці, котре, на відміну від існуючих, враховує новітні тенденції її функціонування. Це дало змогу конкретизувати досліджуваний об'єкт, виокремити нові та систематизувати традиційні класифікаційні ознаки і види грошової системи, обґрунтувати функціональне призначення грошової системи та її структурних елементів;

- організаційно-управлінські підходи до поліпшення діяльності економічних суб'єктів на валютному ринку України, а саме розроблено практичні рекомендації регулятивним органам, серед яких – стимулювання вітчизняних експортерів та іноземних інвесторів для збільшення пропозиції іноземної валюти, застосування санкцій до банків за невиконання функцій агентів валютного контролю, розширення можливостей використання строкових інструментів мінімізації валютних ризиків. Це сприятиме активізації торгів на міжбанківському валютному ринку України, забезпечить адекватне відображення на ринку попиту і пропозиції на валюту та встановлення регулятором реалістичного офіційного валютного курсу;

- наукові підходи до виявлення відкритості грошової системи в умовах глобалізації, які полягають у визначенні головних засад використання національної валюти в міжнародних економічних відносинах та іноземних валют у національній економіці. Це допомогло виявити значну закритість вітчизняної грошової системи та обґрунтувати необхідність лібералізації міжнародних розрахунків, що сприятиме активізації участі України у світових господарських зв'язках;

- систематизацію видів приватних грошей, зокрема, розроблено їхню класифікацію за такими ознаками: призначення, сфера розповсюдження та статус емітента. Це дало можливість розкрити їхнє місце в сучасній економічній системі, що створює передумови для глибшого розуміння цього феномену та включення його у теоретико-прикладні дослідження;

- методологічні підходи до виокремлення й обґрунтування ролі грошової системи в контексті її взаємодії з валютною, платіжною та банківською системами, що дозволило виділити їхні спільні (можлива єдність емісійного, регулятивного й організаційного центру) і відмінні (функціональне призначення, наявність власного інструменту для здійснення розрахунків тощо) риси, застосування яких поглиблює теоретичний рівень наукового дослідження монетарної сфери;

одержали подальший розвиток:

- системний та порівняльний аналіз поглядів вітчизняних і зарубіжних представників основних напрямів економічної думки на організацію та функціонування грошової системи і грошового обігу. Це дало змогу виділити головні особливості у ставленні вчених різних наукових шкіл, історичних епох і державних утворень до забезпечення грошової одиниці, ролі центрального банку в розвитку грошової системи й оптимальної кількості грошей в обігу;

- методичні засади організації в Україні емісії грошей і регулювання їхнього використання, а також емпіричні оцінки взаємозв'язку між загальноекономічними та

монетарними показниками, які проілюстрували невисоку кореляцію між ними, що засвідчує необхідність реформування основних засад вітчизняного банківництва і регулятивної політики функціонування грошової системи;

- систематизація правового забезпечення державного регулювання грошового обігу в Україні, що дозволило виявити в ньому суперечності і прогалини та розробити рекомендації для його вдосконалення, зокрема, щодо забезпечення безумовного права економічних суб'єктів на вільне розпорядження власними коштами, коригування законодавчих обмежень задля оптимізації штрафних санкцій і застосування стимулювальних заходів через впровадження податкових пільг. Це сприятиме поліпшенню інституційно-правового регулювання грошової системи та формуватиме умови для її ефективного функціонування;

- обґрунтування та виокремлення світових тенденцій еволюції елементів грошової системи в різні економічні періоди, їхніх особливостей залежно від ступеня втручання держави, переважання головних форм грошей і рівня централізації, завдяки чому здійснено порівняльний аналіз функціонування окремих елементів грошових систем, запроваджених на українських землях і в іноземних державах, та виявлено взаємозалежність напрямів їхнього розвитку;

- наукові підходи до обґрунтування сутності електронних грошей з позицій їхньої появи в обігу, матеріального забезпечення, механізмів функціонування та з'ясування їхнього впливу на сучасні державні грошові системи, що поглиблює розуміння цього економічного поняття та сприяє своєчасному й адекватному реагуванню регулятора на можливі виклики і загрози монетарній економіці.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові положення, висновки та рекомендації автора дисертації можуть бути використані в роботі органів державної влади, що регулюють грошову систему, для розробки нормативно-правових актів, у практичній діяльності вітчизняних банків, навчальному процесі з підготовки фахівців-економістів.

Висновки та пропозиції щодо вдосконалення діяльності вітчизняних платіжних систем та здійснення розрахунків в Україні були застосовані НБУ для розвитку безготівкового обігу та підвищення фінансової грамотності економічних суб'єктів (довідка № 50-0006/6615 від 27.01.2017 р.). Окремі теоретичні положення та практичні рекомендації, що стосуються основних напрямів розвитку валютного ринку в Україні, були розглянуті та враховані під час проведення Парламентських слухань “Про шляхи стабілізації банківської системи України” (18.02.2015 р.) та використані у процесі розробки відповідних Рекомендацій Комітетом Верховної Ради України з питань фінансової політики і банківської діяльності. Основні положення та результати дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі на економічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка для розроблення методичного забезпечення та під час викладання навчальних дисциплін “Гроші і кредит”, “Банківські продукти”, “Історія та філософія грошей і банківництва”, “Банківські операції”, “Історія економіки та економічної думки”, “Грошово-кредитна політика” (довідка № 2336-Н від 20.05.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням, у якому викладено наукові положення, методологічні підходи та

практичні рекомендації щодо вдосконалення грошової системи в Україні. Усі висновки та рекомендації, що викладені в дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використані лише ті ідеї та результати, які становлять особистий внесок автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати наукового дослідження оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових та науково-практичних конференціях: Щорічній науково-практичній конференції “Соціально-економічна ефективність державного управління: теорія, методологія та практика” (Львів, 2003 р.), Міжнародній науковій конференції “Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність” (Львів, 2004 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Економічна система України: минуле, сучасне, майбутнє” (Львів, 2005 р.), I Всеукраїнській науково-практичній конференції “Сучасний стан та перспективи розвитку банківської справи в Україні” (Львів, 2007 р.), XIII Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми і перспективи функціонування інноваційної системи держави в умовах глобалізації” (Луцьк, 2007 р.), Першій науково-практичній конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів і студентів “Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України” (Луцьк, 2008 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики” (Харків, 2009 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Стратегія розвитку України у глобальному середовищі” (Сімферополь, 2009 р.), XV Міжнародній науково-практичній конференції “Перспективи розвитку економіки України” (Луцьк, 2010 р.), I Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми забезпечення стабільного розвитку національних банківських систем: теорія, практика та світовий досвід” (Львів, 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Наука і духовність у системі сучасного управління” (Львів, 2012 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених “Актуальні економіко-правові проблеми розвитку суб’єктів господарювання в Україні: теоретичні й практичні аспекти” (Харків, 2012 р.), Всеукраїнській науковій Інтернет-конференції “Розвиток банківського бізнесу в умовах глобальної нестабільності” (Тернопіль, 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Економічна теорія: еволюція парадигми та революційні гіпотези” (Київ, 2015 р.), I Міжнародній науково-практичній конференції “Фінансово-кредитна система: вектор розвитку для України” (Ужгород, 2015 р.), щорічних звітних науково-практичних конференціях викладачів та аспірантів економічного факультету, наукових семінарах кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 45 наукових працях загальним обсягом 78,6 друк. арк., з яких автору належить 61,1 друк. арк., у тому числі: дві одноосібні монографії (30,1 та 14,2 друк. арк.), участь в одній колективній монографії (автору належить 0,7 друк. арк.); 27 статей (15,5 друк. арк., автору належить 14,3 друк. арк.) у наукових фахових виданнях (з них три – у співавторстві (автору належить 1,1 друк. арк.)), у тому числі п’ять – у міжнародних наукометричних та іноземних виданнях; 15 публікацій у збірниках наукових праць і матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи становить 545 сторінок, у тому числі основний текст – 406 сторінок. Дисертація містить 8 таблиць і 21 рисунок. Список використаних джерел налічує 597 найменувань на 52 сторінках, 24 додатки подано на 66 сторінках.

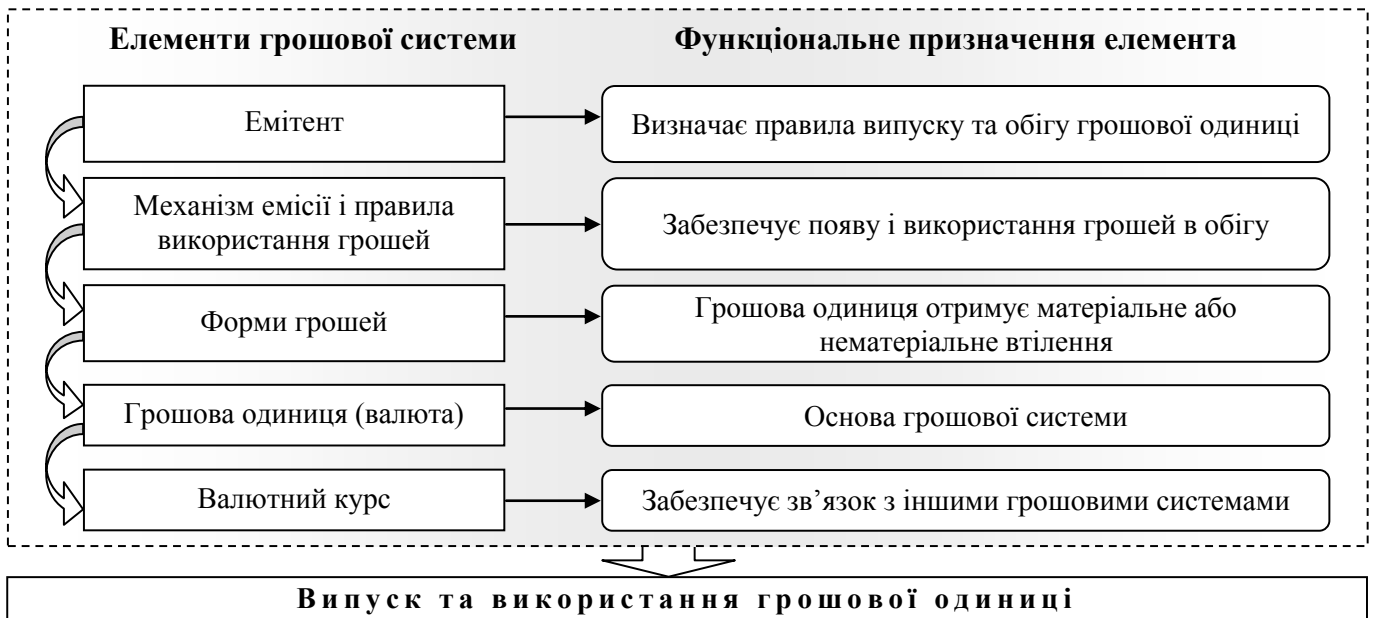
ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, визначено її мету і завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, виокремлено наукову новизну одержаних результатів, теоретичне і практичне значення роботи, відображено дані про апробацію та публікацію отриманих результатів.

У першому розділі **“Теоретико-методологічні засади дослідження грошової системи”** розкрито сутність, методологію аналізу та види грошових систем, їхніх структурних елементів, світові тенденції їхнього розвитку, а також досліджено погляди вітчизняних і зарубіжних учених на правила організації грошового обігу та грошової системи в різні економічні епохи.

На основі критичного аналізу сформованої в економічній науці традиції висвітлення теоретичних засад функціонування грошової системи та її складових автором зроблено висновок про доцільність розгляду цього інституту як сукупності елементів, що, взаємодіючи між собою, становлять порядок випуску та використання грошової одиниці. До цих елементів належать: 1) грошова одиниця (валюта) (власна назва інструмента, який випускають у конкретній грошовій системі і який використовують у ній для розрахунків); 2) форми грошей (готівкові (переважно купюри, монети) та/або безготівкові (записи на рахунку в банку чи у спеціальній електронній базі) форми, в яких грошова одиниця з'являється в обігу, або зовнішній прояв грошової одиниці); 3) механізм емісії й правила використання грошей (встановлені емітентом канали випуску та особливості обігу грошової одиниці, що для державних грошових систем охоплює правила використання не тільки національної, а й інших валют в країні); 4) емітент (суб'єкт, який випускає гроші в обіг та визначає правила їхнього застосування); 5) валютний курс – відношення випущеної в системі грошової одиниці до грошових одиниць інших грошових систем (рис. 1). Запропонований набір елементів є, на думку автора, мінімально необхідним для функціонування грошової системи.

У дисертації наголошено, що грошова система може існувати поза межами однієї держави, або в одній державі може бути кілька грошових систем. З огляду на це залежно від середовища, на яке поширюється вплив емітента, грошова система буває: 1) національною (державною) – функціонує в конкретній країні; 2) наднаціональною (наддержавною) – об'єднує кілька країн, які делегують повноваження щодо змістового наповнення всіх або окремих елементів грошової системи наднаціональним органам; 3) позанаціональною (позадержавною, приватною), яка у свою чергу буває локальною (місцевою), що існує на окремій території, яка збігається або не збігається з кордонами конкретної держави, та глобальною (електронною, криптовалютою), яка діє завдяки програмному забезпеченню, створеному емітентом.

Рис. 1. Елементи грошової системи та їхнє функціональне призначення*

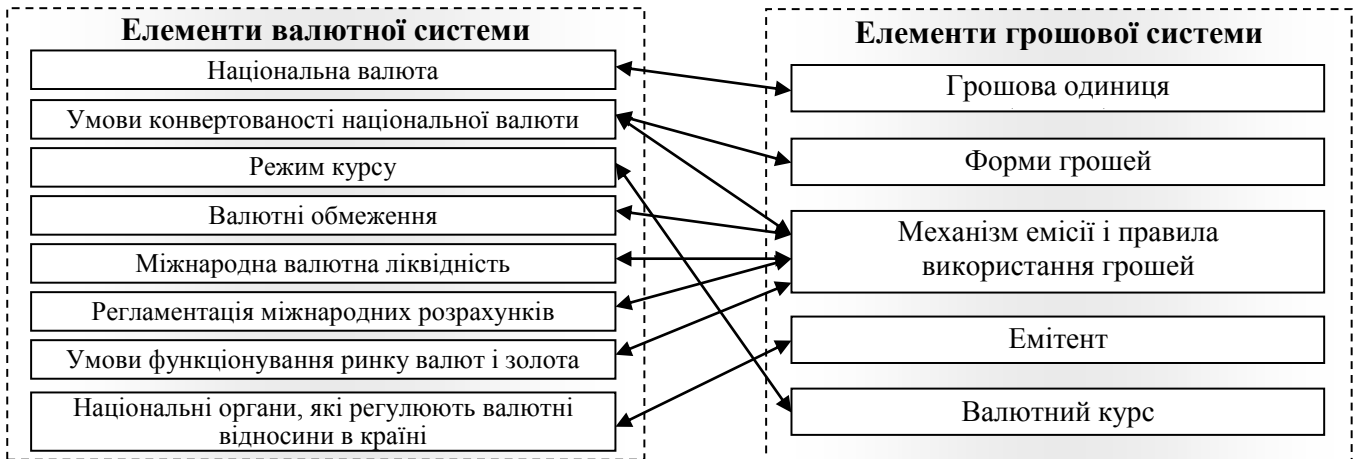
* Джерело: розроблено автором.

У роботі обґрунтовано, що використання грошей для здійснення розрахунків сприяло становленню грошової системи як невід'ємного атрибута сучасного світу. Завдяки довірі, нормам і правилам грошова система полегшує життя людей і робить ефективною їхню співпрацю. Покликаний зменшувати транзакційні витрати і рівень невизначеності у відносинах між людьми, інститут грошової системи забезпечує функціонування економіки. На думку дисертанта, головною функцією грошової системи є спрощення економічних відносин у товарній економіці, адже саме завдяки грошовій системі, яка організовує надходження в обіг грошей та обслуговування ними процесів купівлі-продажу, зникають обмеження, характерні для бартеру, та стають можливими масові угоди щодо реалізації вироблених в економіці товарів.

Дисертантом доведено, що в сучасних умовах розвитку світової економіки зникають відмінності між грошовою та валютною системами. Крім вільних можливостей використання грошової одиниці як у внутрішньодержавних, так і в міжнародних розрахунках, додатковим аргументом на користь цієї тези є подібність структуризації грошової та валютної систем (рис. 2). Платіжна система стає грошовою лише в тому випадку, якщо в ній, крім переказу коштів, відбувається випуск власної валюти та обмін її на інші валюти. А от банківська і грошова системи хоч і відмінні між собою, проте перебувають у тісному взаємозв'язку через центральний і комерційні банки щодо потрапляння грошей в обіг та їхнього подальшого використання.

Проведений у дисертації аналіз світової еволюції виділених елементів грошової системи дозволив розкрити тенденції їхнього розвитку залежно від економічних і політичних чинників, які впливали на грошову систему. Головною характерною рисою грошових систем на початковому етапі їхнього існування є свобода емісії грошей за визначеними державою правилами. Первинною формою грошей була готівкова. Емітенти грошових знаків повинні були володіти достатньою кількістю дорогоцінного металу для випуску не лише монет, а й банкнот. Держава постійно розширювала свій вплив на грошову систему,

отримуючи прибутки від функціонування монетних дворів, стаючи ініціатором створення центральних банків, вводячи статус законного платіжного засобу чи законодавчо закріплюючи, наприклад, золотомонетний стандарт. З огляду на те, що міжнародні розрахунки економічні суб'єкти здебільшого виконували за допомогою переказних векселів, порівняння валют відбувалося за допомогою вексельних курсів, в основі визначення яких лежала вага дорогоцінного металу в тій чи іншій грошовій одиниці та вартість його пересилання.

Рис. 2. Взаємозв'язок між елементами валютної та грошової систем*

* Джерело: розроблено автором.

У дисертації обґрунтовано, що для сучасних державних грошових систем, створених у процесі стандартизації та централізації, головною характерною рисою є відмова від золотого чи будь-якого іншого матеріального забезпечення національних грошових одиниць та їхня емісія центральним банком держави на кредитній основі. Первинною формою грошей стала безготівкова, що дає змогу значно спростити та пришвидшити розрахунки. Крім того, постійно зростає значення міждержавного регулювання грошових систем, що проявляється в укладенні міжнародних договорів, головною метою яких є впорядкування грошового обігу та стабілізація валютних курсів грошових одиниць різних держав.

Огляд наукових досліджень, присвячених організації грошових систем на етапі їхнього становлення, допоміг зробити висновок про акцентування уваги дослідників на формулюванні рекомендацій щодо технічного виробництва монет, визначення оптимальної для держави кількості грошей, запобігання їхньому вивезенню з країни, обґрунтування переваг і недоліків повноцінних чи неповноцінних грошей, монет чи паперових грошових знаків. Представники меркантилізму, класичної та критичної школи політичної економії здебільшого були прихильниками використання в обігу повноцінних монет, але не заперечували проти полегшення розрахунків завдяки розповсюдженню паперових грошових знаків, забезпечених дорогоцінними металами. Утопісти-соціалісти альтернативою металевому забезпеченню грошей вбачали кількість затраченої праці. Деякі фундаментальні принципи, покладені в основу функціонування сучасних грошових систем (незалежність емітента, заборона прямого кредитування уряду, емісія грошей через операції на відкритому ринку чи валютні інтервенції тощо), були сформульовані вже в першій чверті XIX ст. Д. Рікардо.

У теорії грошової системи ХХ ст. стало періодом пошуку оптимальних правил і принципів, на яких вона має бути побудована. Це стосується створення різноманітних міжнародних проектів (І. Фішер, Ф. фон Гаск), збільшення (Дж. М. Кейнс) чи зменшення (М. Фрідман) ролі держави у цій галузі, формування рецептів щодо встановлення перешкод для знецінення грошей (повернення до золотого стандарту (Л. фон Мізес), встановлення стовідсоткового резервування (М. Ротбард, І. Фішер) чи товарного забезпечення в процедурі емісії (Р. Гарод, Ф. фон Гаск), а також їхнє поєднання (Х. Уерта де Сото) тощо). Отже, вчені-економісти не полишають спроб знайти оптимальний спосіб емісії грошей, який би забезпечив їхню стабільну вартість та зробив неможливим для держави використання грошової системи для інфляційного фінансування свого бюджетного дефіциту.

Дисертант доходить висновку, що вчені, народжені на українських землях, розуміли важливість правильної організації грошової системи для забезпечення ефективного функціонування економіки, держави та суспільства. Науковці пропонували власні рекомендації щодо оптимальної кількості грошей в обігу, наголошували на особливостях їхньої емісії, описували зв'язок грошової системи з іншими галузями економічної науки. Окремі з їхніх ідей (теорія поступового зростання пропозиції грошей І. Кауфмана, кон'юнктурна теорія грошей М. Туган-Барановського та ін.) були новаторськими для світової науки. Після занепаду золотомонетного стандарту серед вітчизняних вчених (М. Тимофіїв, О. Одарченко) були популярними проекти вдосконалення грошової системи, які вони могли творити лише в еміграції.

У другому розділі **“Історико-економічні умови становлення грошових систем на українських землях”** досліджено процес появи грошових систем у часи Античності та раннього середньовіччя, особливості їхнього функціонування під впливом феодального господарства та мануфактурної економіки.

Проведений у дисертації аналіз грошового обігу, органів управління античних причорноморських полісів та держав на українських землях (Ольвії, Тири, Ніконія, Керкінітиди, Херсонеса, Пантікапея, Німфея, Феодосії та Боспорського царства), торговельних і політичних відносин з іншими містами та навколишніми племенами виявив, що вони мали сформовані грошові системи, які містили сукупність необхідних елементів (табл. 1). Зокрема, вибір грошової одиниці, металу та його маси, яка йшла на вироблення того чи іншого номіналу, залежали від вагової системи. Її обирали, керуючись звичаями метрополії чи популярністю певних грошових одиниць у Середземномор'ї. Панівною формою грошей була готівкова у вигляді монет, зображення на яких охоплювали місцевих, грецьких та римських богів, їхні атрибути, портрети місцевих і римських правителів, монограми осіб, які фінансували їхній випуск, назви полісів та позначення номіналів. У деяких містах (Ольвії та Керкінітиді) певний час використовували самобутні грошові знаки у вигляді монет-стріл, дельфінів чи стріло-риб. Випуск грошей в обіг здійснювали органи управління, які ухвалювали відповідні рішення та формували сировину для виготовлення монет. Такі органи могли бути колективними (колегія архонтів, колегія Семи, номофілаки тощо) або одноособовими (архонт чи цар). Були можливими і приватні випуски монет храмами чи звичайними громадянами.

Окремі характеристики елементів грошових систем у період їхнього становлення на українських землях*

Держава Елемент грошової системи	Міста і держави Північного Причорномор'я	Київська Русь	Польсько-Литовська держава і Річ Посполита	Московська держава і Російська імперія
Назва грошової одиниці	Запозичена з грецької чи римської практики (статери, драхми, оболи, ауреуси, денарії тощо)	Гривна, куна, ногата, резана, вивериця (векша)	Злотий, гріш, дукат, трояк, шостак, талер та ін.	Рубль, денга, копійка та ін.
Форми грошей	Готівкова (монети, монети-стріли, -дельфіни, -риби) за участі дорогоцінних металів	Готівкова (іноземні монети, їхні обламки, монети руських князів, монетні гривни) за участі дорогоцінних металів, товарні гроші	Готівкова (монети) за участі дорогоцінних металів	Готівкова (монети, банкноти) за участі дорогоцінних металів та важливою роллю міді, безготівкова (переважно залік зустрічних вимог)
Механізм емісії і правила використання грошей	Можливості емісії залежали від наявності дорогоцінного металу, у разі потреби здійснювали надкарбування на монетах для компенсації недостатності металу	Можливості емісії залежали від наявності дорогоцінного металу, у разі потреби монети використовували в обігу не за кількістю, а на вагу	Можливості емісії залежали від наявності дорогоцінного металу. Економічні та політичні кризи змусили розпочати карбування неповноцінних монет з примусовим курсом	Можливості емісії формально залежали від наявності дорогоцінного металу, хоча нерідко держава погіршувала якість монет та випускала надмірну кількість асигнацій
Емітент	Місто, храм, правитель	Князь, власник металу	Князь, король, парламент, Королівська рада, власник металу	Монарх, Державний банк, підпорядкований міністерству фінансів та царю
Валютний курс	Залежав від вмісту дорогоцінного металу в грошовій одиниці і його ринкової ціни. З декрету Каноби відомо про твердий курс ольвійських статерів щодо кізикінів та заборону використовувати в обігу іноземні монети	Залежав від вмісту дорогоцінного металу в грошовій одиниці і його ринкової ціни. Обіг іноземних грошових знаків не обмежували	Залежав від вмісту дорогоцінного металу в грошовій одиниці і його ринкової ціни. Започатковано встановлення офіційних валютних курсів у вальваційних таблицях. Обмежено використання іноземних низькоякісних монет	Залежав від вмісту дорогоцінного металу в грошовій одиниці і його ринкової ціни. Заборонено використовувати в обігу іноземні монети та вивозити російські за кордон

* Джерело: розроблено автором.

Здійснене автором дослідження правил використання грошей у містах Північного Причорномор'я показало, що в часи фінансових негараздів регулятивні органи встановлювали примусовий курс між монетами різних номіналів, здійснюючи на них спеціальні надкарбування. Відомо про принаймні один писаний закон (ольвійський декрет Каноби), який забороняв обіг іноземних монет на території певного полісу, визначав покарання за порушення встановленого правила, а також передбачав твердий валютний курс ольвійських статерів щодо кізиків та можливість обмінювати інші іноземні монети на місцеві за вільним курсом, що залежав від умісту у них дорогоцінних металів.

Автором дисертації виявлено, що з епохи раннього середньовіччя економічна історія нагромадила найбільше відомостей про грошову систему Київської Русі (див. табл. 1). Грошовою одиницею була гривна, яка передусім мала лічильну та вагову функцію, бо існувала навіть без матеріального втілення. Як готівкові гроші використовували арабські, візантійські та західноєвропейські монети, їхні обломки та обрізки, монети, випущені руськими князями Володимиром Великим, Ярославом Мудрим та Святополком Ярополчичем, монетні гривни (срібні зливки), які в той чи інший період обслуговували дрібну торгівлю та великі платежі. Знахідки ваг і гир у скарбах разом з монетами та їхніми обломками свідчать про те, що в певні періоди монети використовували в торгівлі не за кількістю, а на вагу. Унаслідок припинення надходження іноземних монет на Русь роздрібні розрахунки обслуговували різні види товаро-грошей. Випуск монетних гривен міг собі дозволити будь-який економічний суб'єкт, який володів достатньою кількістю металу. Валютний курс місцевої грошової одиниці та її конвертованість визначалися вмістом дорогоцінного металу в грошовому знаці. Унаслідок цього лише повноцінні монети і зливки з високим вмістом срібла могли обслуговувати зовнішню торгівлю, і тому відомі зі скарбів, знайдених далеко за межами Давньоруської держави.

У роботі з'ясовано, що за винятком спорадичних випусків регіональних грошових знаків у другій половині XIV – на початку XV ст. українські землі вибули із самостійного монетного карбування і були включені у функціонуючі грошові системи тих державних утворень, до складу яких належали. У часи існування Польсько-Литовської держави найпоширенішою грошовою одиницею був гріш (див. табл. 1). Крім нього, в обігу були золоті, срібні та мідні монети різноманітних номіналів. Для проведення монетної лічби застосовували польський злотий. Встановлення цін і здійснення платежів полегшувала система доплат, яка мала мету адекватно оцінити якість монет, що брали участь у кожному конкретному розрахунку. Головними емітентами були польський король та литовський князь, від імені яких випускали монети. Крім них, рішення щодо організації грошового обігу ухвалювали в різні часи Королівська рада, підскарбій, сейм. У деяких випадках право монетного карбування передавали містам, сейму, місцевим правителям. Від випуску монет державна казна отримувала доходи через погіршення якості металу, використаного для виробництва грошових знаків, та від сплати податків орендарями монетних дворів. Особливі правила грошового регулювання застосовували переважно в кризових для грошового обігу періодах. Вони здебільшого передбачали обмежувальні дії влади (наприклад, закриття монетних дворів, які карбували дрібні номінали) або збільшення відповідальності за фальшування монет. У часи утворення

єдиної держави проводили законодавчу уніфікацію металу, вартості та ваги монет. Влада зазвичай не обмежувала використання як засобу платежу іноземних грошових знаків, проте вдавалася до таких заходів у надзвичайних випадках, наприклад, коли масове ввезення фальшивих монет загрожувало стабільності грошового обігу. Валютний курс місцевих грошових одиниць залежав від умісту дорогоцінного металу в них. Оголошуючи офіційні співвідношення між польськими та іноземними монетами, уряд намагався систематизувати обіг закордонних монет різної якості.

У дисертації висвітлено процес формування грошових систем Речі Посполитої та Московського царства, які в середині XVII ст. поділили між собою українські землі (див. табл. 1). На Правобережжі, яке перебувало у складі Речі Посполитої, головною грошовою одиницею був злотий, який став реальною монетою, а не лише лічильною одиницею. У досліджуваному періоді особливостями побудови польської грошової системи були розширення номінального ряду металевих грошових знаків та поява за ініціативою короля, уряду й орендарів монетних дворів монет (тимфів і боратинок) з примусовим курсом обігу, оскільки реальний вміст металу в них значно відрізнявся від номінальної вартості. Це відобразило посилення регулятивного впливу влади на грошовий обіг у країні. Для стабілізації валютного курсу наприкінці існування Речі Посполитої її грошова система була переведена на вагові норми Австро-Баварської монетної конвенції.

Автором роботи акцентовано на тому, що в середовищі українського козацтва грошовий обіг обслуговували іноземні монети, а гетьмани Петро Дорошенко та Іван Самойлович, які налагодили власне карбування, випускали наслідування турецьких, польських і московських монет. Після поширення влади Московської держави на Запоріжжя та решту Лівобережної України її правителі прагнули якнайшвидше розповсюдити свої монети на українські землі. Грошова система Московської держави була заснована на рублі, який до середини XVII ст. був ваговою та лічильною одиницею (див. табл. 1). Поступово держава встановила монополію на карбування монет, серед яких поширеними були новгородки (копійки) і московки (денги). Дисертантом виявлено такі характерні риси грошової системи Російської імперії: запровадження десяткової монетної лічби, за якої срібний рубль ділився на 100 мідних копійок, монополія царя на організацію та регулювання грошового обігу, заборона використовувати у розрахунках іноземні монети і вивозити російські за кордон. Для отримання доходу від випуску грошей російські царі погіршували якість монет і збільшували виробництво дрібних малоцінних номіналів.

У третьому розділі **“Особливості розвитку грошових систем в Україні в умовах імперій, тоталітаризму і незалежності”** висвітлено функціонування грошової системи в періоди зародження капіталізму, панування командно-адміністративної економіки, а також існування самостійної держави в часи національно-визвольних змагань українського народу і після здобуття незалежності.

Дисертантом з'ясовано, що в той час, як у західноєвропейських країнах у XVIII–XIX ст. не тільки функціонувало багато банків, що випускали банкноти, а й створені центральні банки спершу були приватними, у грошовій системі Російської імперії була визначальною роль уряду (див. табл. 1). Саме він безпосередньо здійснював емісію грошей, а згодом формував грошову політику, призначаючи керівництво Державного банку, створюючи його основний капітал за рахунок

державних коштів і роблячи його підконтрольним цареві та міністру фінансів. Характерною рисою випуску паперових грошей протягом їхнього існування було збільшення випусків для покриття військових видатків, що постійно призводило до їхнього знецінення. Після запровадження золотого монометалізму валютний курс російського рубля був встановлений на підставі його золотого вмісту. Значні запаси золота формували грошову систему Російської імперії однією з найстійкіших у світі.

У роботі наголошено, що грошова система Австрійської монархії, Австрійської та Австро-Угорської імперій була тісно пов'язана з грошовими системами сусідніх державних утворень та міждержавними монетними союзами. Національне банкрутство держави, періодичне знецінення різних видів паперових грошей, монополія центрального банку на емісію банкнот, яку в часи економічних криз доповнював уряд, введення спершу срібного, а згодом золотого стандарту, поступова еволюція Австро-Угорського банку є характерними рисами функціонування грошової системи на західноукраїнських землях (табл. 2). Автор дисертації підкреслює, що особливістю золотого стандарту, запровадженого в Австро-Угорщині, була встановлена законодавством необов'язковість вільного обміну банкнот на дорогоцінний метал. Австро-Угорський банк монополізував операції з іноземними векселями і використовував їх для регулювання валютного курсу крони. Початок Першої світової війни спричинив крах державних грошових систем. Крім того, недостатня кількість державних грошових знаків, які не змогли забезпечити зростаючі внаслідок інфляції потреби грошового обігу, спричинила виникнення значної кількості приватних грошей.

Дисертантом встановлено, що в часи існування самостійної Української держави її уряди вживали послідовних заходів щодо впорядкування грошового обігу та створення незалежної грошової системи (див. табл. 2). Передусім запроваджено випуск власних грошей, як-от: державні кредитові білети, знаки, білети, розмінні знаки та марки Державної скарбниці, номіновані у карбованцях, гривнях та шагах. Їхніми емітентами формально були Державний банк і Державна скарбниця. Законодавчо кредитові білети забезпечувались золотом, проте держава не змогла сформувати золотий запас. Постійні політичні та військові проблеми зумовлювали збільшення державних грошових емісій, рішення про які ухвалював уряд. Крім того, він не зміг обмежити обіг іноземних і приватних грошей. Після возз'єднання українських земель австроугорські крони за встановленим курсом обмінювали на гривні та карбованці. Фіксоване співвідношення українських карбованців до німецьких марок та австроугорських крон було встановлено в урядових угодах з Німеччиною й Австро-Угорщиною та стосувалося міжнародних розрахунків і міждержавних платежів. В інших випадках валютний курс встановлювався на ринку.

Після закінчення Першої світової війни, коли західноукраїнські землі були розділені між різними країнами, основу грошового обігу становили їхні національні валюти. Уряди та центральні банки східноєвропейських держав (Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії) намагалися побудувати свої грошові системи на основі золотомонетного стандарту. Проте світова криза змусила їх спершу зменшувати вміст золота у грошовій одиниці, а потім впроваджувати різноманітні обмеження на рух іноземних валют та дорогоцінних металів через кордон.

Окремі характеристики елементів грошових систем у період їхнього розвитку на українських землях*

Держава Елемент грошової системи	Австрійська монархія, Австрійська та Австро- Угорська імперії	УНР, Українська Держава	СРСР	Україна (1991–1996 рр.)
Назва грошової одиниці	Гульден, крейцер, крона, гелер та ін.	Карбованець, гривня, шаг	Карбованець, копійка	Карбованець
Форми грошей	Готівкова (монети, банкноти) за участі дорогоцінних металів	Готівкова (паперові грошові знаки), безготівкова	Готівкова (банкноти, монети), безготівкова (з великою часткою акцептної форми розрахунків)	Готівкова (банкноти), безготівкова
Механізм емісії і правила використання грошей	Можливості емісії залежали від наявності дорогоцінного металу. Вага і якість монет уніфікована з сусідніми державами. До введення золотого стандарту характерні надмірні емісії паперових грошей	Формально можливості емісії залежали від наявності дорогоцінного металу, проте внаслідок його відсутності гроші випускали для фінансування потреб уряду	Обсяги емісії визначалися кредитними планами, ухваленими урядом країни для фінансування бюджетних видатків	Через кредитування підприємств, банків, уряду, викуп іноземної валюти. Унаслідок кризи неплатежів Президент та НБУ встановлювали суворі правила використання готівкових і безготівкових коштів
Емітент	Монарх, уряд, Австрійський (Австро-Угорський) національний банк	Державний банк, Державна скарбниця	Державний банк, повністю підпорядкований уряду	Національний банк України
Валютний курс	Залежав від вмісту дорого- цінного металу в грошовій одиниці і його ринкової ціни. Для регулювання валютного курсу крони центральний банк виходив на ринок з іноземними векселями	На підставі домовленостей з владою країн-союзників або на ринку	Спершу залежав від золотого вмісту карбованця, а потім на основі валютного кошика. Володіння іноземною валютою для юридичних і фізичних осіб заборонялося	На основі результатів торгів на валютному ринку. Володіння та використання іноземних валют було лібералізовано

* Джерело: розроблено автором.

У дисертації з'ясовано, що карбованець і його сота частина – копійка лежали в основі грошової системи СРСР (див. табл. 2), особливістю якої була важливість готівкової складової у грошовій масі та визначенні необхідної величини пропозиції грошей. Для безготівкових розрахунків характерні взаємозаліки між підприємствами. Головним способом емісії грошей було фінансування бюджетних видатків. Забезпеченням грошей була товарна маса, яка перебувала у володінні держави і надходила в обіг за встановленими державою цінами. Державний банк здійснював контроль за кількістю грошей в обігу, плануючи величину грошової маси. Створені ним касові плани затверджувалися Радою Міністрів СРСР як основним органом, що здійснював керівництво грошовою системою держави. Валютний курс радянського карбованця спершу встановлювали залежно від його золотого вмісту, а згодом – на основі валютного кошика. Використовувати іноземні валюти було дозволено лише суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності для здійснення міжнародних розрахунків, а от володіння іноземною валютою для звичайних фізичних і юридичних осіб було заборонено.

У роботі автор доходить висновку, що становлення грошової системи незалежної України (див. табл. 2) відбувалося у складних умовах побудови ринкової економіки, лібералізації господарства, подолання значної інфляції та знецінення національної валюти. Налагодження ефективного функціонування грошової сфери потребувало не тільки значних нормотворчих, а й організаційних і технічних зусиль. У результаті тривалого еволюційного процесу в Україні була сформована грошова система, в основі якої лежав український карбованець, представником якого в готівковому грошовому обігу був купоно-карбованець. Спершу національну грошову одиницю вводили в готівковий, а згодом у безготівковий обіг. Хоча НБУ був оголошений емісійним центром країни, обсяги та способи випуску грошей здебільшого визначали постановами Верховної Ради. Кошти потрапляли в обіг через кредитування НБУ банків та уряду, а також викуп ним іноземної валюти на готівковому та безготівковому ринку.

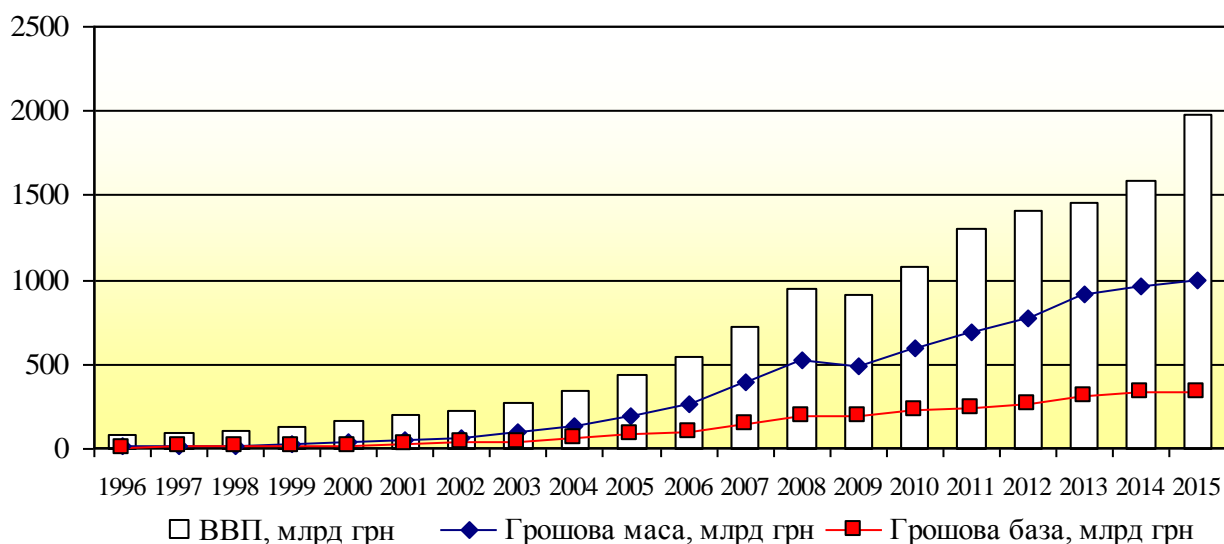
Дисертантом виявлено, що регулюванням використання грошей в обігу, крім НБУ, займалися Президент України, Державна податкова інспекція України та інші уповноважені органи. Ще однією характерною ознакою дореформової грошової системи України було застосування різноманітних директивних обмежень, які значно зменшували можливості резидентів і нерезидентів вільно користуватися своїми коштами. Одним із завдань НБУ у сфері регулювання обігу іноземної валюти визначили встановлення валютних курсів іноземних валют на підставі інформації про торги на валютних біржах.

У четвертому розділі **“Функціонування грошової системи України після грошової реформи 1996 р.”** проаналізовано структурні елементи вітчизняної грошової системи, процедуру емісії грошей та вилучення їх з обігу, нормативно-правове забезпечення організації роботи грошової системи, а також ефективність її функціонування та вплив на загальноекономічні та монетарні показники.

Автором встановлено, що після проведення у 1996 р. грошової реформи, а також необхідних організаційних, технічних і нормотворчих заходів з боку законодавчої та виконавчої влади в Україні сформована державна грошова система, яка в цілому відповідає сучасній практиці, запровадженій у країнах з ринковою

економікою. НБУ як центральний банк держави володіє правом виключної емісії грошей, організації виробничих потужностей для їхнього випуску в готівковій формі та розроблення правил, за якими функціонує грошова система України. Через визначений НБУ офіційний і встановлений ринком валютні курси гривня обмінюється на інші валюти світу. У роботі з'ясовано, що хоча на кожен з елементів вітчизняної грошової системи визначальний вплив має НБУ як головний державний орган, на який покладена відповідальність за забезпечення стабільності національної грошової одиниці, його можливості у цьому напрямі є обмеженими внаслідок низької спроможності регульованої ним банківської системи створити ефективний монетарний трансмісійний механізм.

На основі проведеного аналізу кількісних показників, що характеризують грошову систему України, дисертантом зроблено висновок про незначний ступінь залежності між процесами, які відбуваються у виробничій і грошовій системах (рис. 3). Найбільші відмінності простежувалися у 2015 р., коли розрив між загальноекономічними і грошово-кредитними даними виявився найбільшим. У той час, як номінальний ВВП у цьому році зріс на 25,3 %, грошова маса і грошова база збільшилися лише на 4 і 0,8 % відповідно.

Рис. 3. Обсяги грошової бази, грошової маси та ВВП в Україні протягом 1996–2015 рр.*

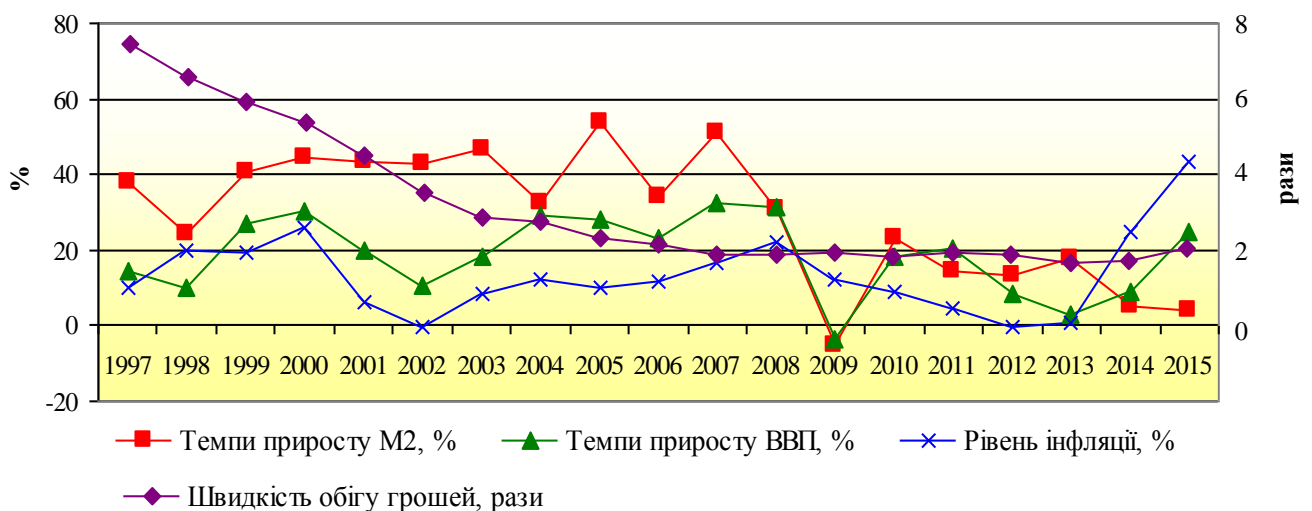
* Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики та НБУ.

Провівши необхідні обчислення, автором виявлено, що коефіцієнт кореляції між темпами приросту ВВП та темпами приросту грошової маси становить 0,61, темпами приросту ВВП та темпами приросту грошової бази – 0,53, що свідчить про помірний зв'язок між процесами, які відбуваються у грошовій системі та сфері національного виробництва. Незначна залежність спостерігається також між монетарними показниками та рівнем інфляції в Україні. Відповідно до проведених розрахунків щільність зв'язку між рівнем інфляції та темпом приросту грошового агрегата $M2$ становить -0,20, темпом приросту грошової бази – -0,13, темпом приросту коефіцієнта монетизації – -0,57, темпом приросту відношення грошової бази до ВВП – -0,46, швидкістю обігу грошей – 0,09. Подібні результати отримані

після обчислення коефіцієнта кореляції між рівнем інфляції та темпами приросту окремих складових грошової маси. Зокрема, темпи приросту готівкових коштів в обігу, заощаджень та залишків іноземної валюти на рахунках у банках перебувають у зворотному зв'язку з інфляцією (-0,12 та -0,25 відповідно), а залежність її від гривневих залишків на поточних рахунках хоч і пряма, проте мінімальна (0,07). За таких значень розрахованих показників та коефіцієнтів кореляції стверджувати, що інфляція в Україні спричинена надмірними випусками грошей в обіг, немає підстав.

Дисертант стверджує, що про невисокий рівень розвитку вітчизняної економіки, грошової та банківської систем свідчить низьке значення грошового мультиплікатора, яке коливалося в межах від 1,8 у 1996–2000 рр. до 3 у 2011–2015 рр. Автор зазначає, що така ситуація зумовлена великими обсягами готівки, які перебувають поза касами банків, бо протягом усіх років існування гривні агрегат *M0* завжди був більшим, ніж суми коштів на поточних рахунках у банках, а до 2002 р. навіть перевищував заощадження та кошти в іноземній валюті на банківських рахунках. Іншим чинником, що перешкоджає збільшенню грошового мультиплікатора, є криза довіри, яка періодично виникає як між вкладниками і банками, так і між банками та позичальниками. За таких умов НБУ втрачає можливість своїми емісіями впливати на пропозицію грошей в економіці.

У дисертації наголошено, що через показник швидкості обігу грошей можна простежити, як економічні суб'єкти реагують на збільшення чи зменшення кількості грошей в обігу залежно від збільшення чи зменшення ВВП у країні. Зокрема, в 2008, 2011 та 2014–2015 рр., коли темпи приросту ВВП були вищими, ніж темпи приросту грошового агрегата *M2*, швидкість обігу грошей в Україні зростала (рис. 4). На думку дисертанта, в Україні у 2015 р., коли досліджуваний показник зріс на 20 %, а рівень інфляції становив 43,3 %, хоч і відбулося зменшення агрегату *M0*, збільшення швидкості обігу грошей засвідчило прагнення людей якнайшвидше позбутися гривень і купити за них які-небудь товари чи іноземну валюту.

Рис. 4. Динаміка макроекономічних та монетарних показників в Україні протягом 1997–2015 рр.*

* Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики та НБУ.

У дисертації проаналізовано, як за допомогою банків НБУ здійснює емісію безготівкових коштів в обіг. Для цього він надає їм кредити, викуповує в них державні цінні папери та іноземну валюту. Внаслідок повернення наданих у тимчасове користування коштів, проведення операцій зворотного репо, продажу своїх депозитних сертифікатів, державних облігацій та іноземної валюти центральний банк зменшує кількість грошей в економіці. Проте в часи фінансових криз він на вимогу уряду застосовує специфічні канали емісії грошей (наприклад, монетизацію облігацій внутрішньої державної позики, внесених урядом до статутних капіталів банків, чи кредитування ФГВФО). Крім того, реагуючи на масовий відплив коштів з банківської системи України, у лютому 2014 р. НБУ додав до традиційних способів кредитування банків механізм оперативного підтримання та кредити для збереження їхньої ліквідності, більше половини з яких, а саме 51,4 %, припадало на банки, які в подальшому були виведені з ринку. Ліквідованим впродовж 2014–2015 рр. банкам було видано 30,6 % стабілізаційних кредитів НБУ. З огляду на це зроблено висновок про неадекватну оцінку центральним банком кредитних ризиків, а також неефективну роботу кураторів, призначених регулятором у відповідні банки.

Проведений автором аналіз показав, що упродовж 2001–2015 рр. НБУ кілька разів докорінно змінював принципи постачання коштів банкам України. Спершу панівним каналом емісії грошей був валютний, що, зокрема, дозволяло НБУ формувати свої міжнародні резерви. Усе радикально змінилося під час кризи 2008–2009 рр., коли НБУ водночас був змушений підтримувати ліквідність банківських установ, курс національної валюти, а також стримувати інфляційні процеси. Характерними ознаками 2014 р. стали майже п'ятикратне збільшення обсягів кредитів рефінансування та чотирикратне зростання обсягів викупу центральним банком державних облігацій у банківських установ, які були нівельовані мобілізацією НБУ гривневих ресурсів через розміщення своїх депозитних сертифікатів та продаж іноземної валюти. У 2015 р. така практика повторилася з тією лише різницею, що внаслідок операцій між центральним та комерційними банками сума вилучення грошей з обігу у 18 разів перевищила обсяги їхньої емісії.

Збільшення кількості готівки в обігу відбувається за посередництвом банків, які отримують їх від НБУ замість списаних із кореспондентського рахунку коштів. До кінцевих отримувачів (фізичних та юридичних осіб) вони надходять після зменшення залишку коштів на їхніх рахунках у банку. При цьому загальна кількість грошей в економіці не зростає, адже гроші лише змінюють свою форму. Винятковою є ситуація з карбуванням пам'ятних та інвестиційних монет, адже внаслідок їхнього продажу центральним банком кількість грошей в економіці зменшується.

У роботі обґрунтовано, що важливою складовою грошової системи, завдяки якій економічні суб'єкти отримують можливість розпоряджатися коштами, є не тільки процедура їхньої емісії, а й встановлені правила їхнього використання в безготівковому та готівковому обігу. Проведений у дисертації аналіз нормативно-правового забезпечення засвідчив, що законодавча та виконавча влади України упродовж тривалого часу намагаються розширити сферу застосування безготівкових розрахунків у роздрібній торгівлі, діючи при цьому переважно не економічними, а

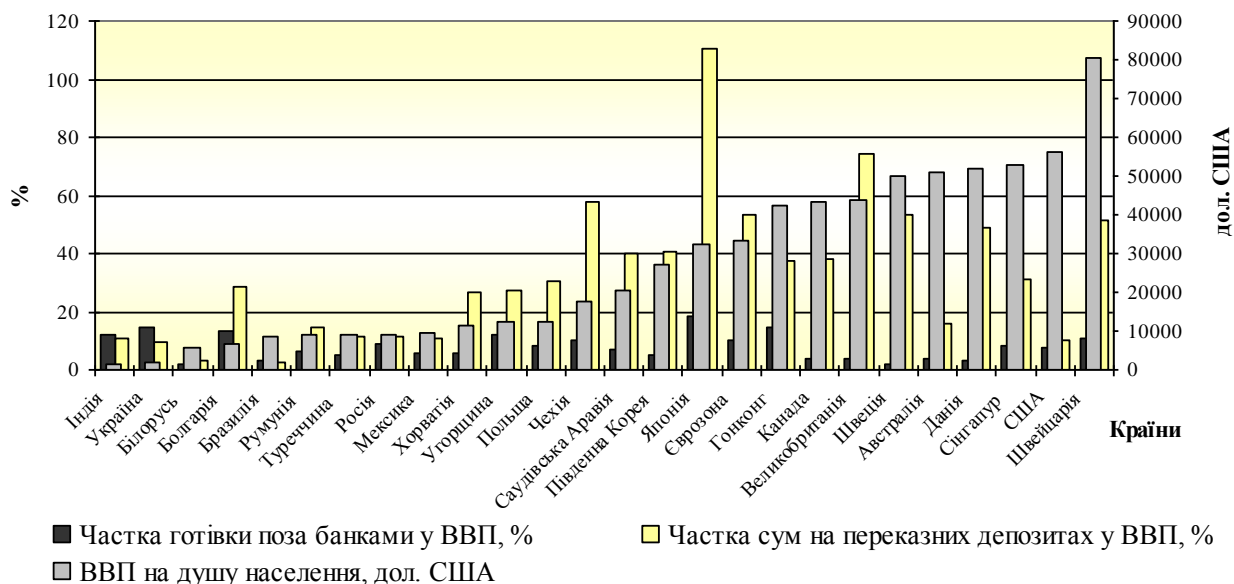
адміністративними методами. Встановлення штрафних санкцій за ненадання суб'єктами господарювання клієнтам можливості використання електронних платіжних засобів відобразилося у вищому, ніж середньоквартальний, темпі зростання кількості торговельних платіжних терміналів у ті періоди, коли санкції вводили у дію. На відміну від безготівкових розрахунків в Україні запроваджені обмеження на використання юридичними та фізичними особами у платежах готівкових коштів.

Велика кількість вітчизняних законодавчих і нормативно-правових актів містить значний перелік можливих правопорушень у сфері готівкового та безготівкового грошового обігу і передбачених у зв'язку з цим фінансових санкцій. Проведений у дисертації їхній детальний аналіз виявив суперечності між нормами різних юридичних документів та дублювання покарань за те саме порушення. На основі цього дисертантом зроблено висновок про необхідність перегляду та систематизації штрафів.

Автор вважає, що серед стимулювальних заходів, які здатні сприяти розширенню обсягів безготівкових розрахунків, необхідно акцентувати увагу на введенні податкових пільг для учасників трансакцій та підприємств відповідної інфраструктури. Зважаючи на характерну для України все ще низьку культуру застосування електронних платіжних засобів, варто проводити активну роз'яснювальну роботу як з боку НБУ, так і банків. Вони мали б демонструвати фізичним та юридичним особам переваги використання безготівкових розрахунків. У зв'язку з цим основним напрямком діяльності НБУ має стати забезпечення стабільності банківської системи, адже ступінь довіри до неї з боку економічних суб'єктів у цьому контексті є визначальним чинником.

На думку дисертанта, ефективною є така грошова система, в якій грошова одиниця та її емітент мають довіру серед користувачів, а механізм емісії та встановлені правила використання грошей дозволяють швидко та безпечно провести розрахунки за придбані товари і послуги. Головним чинником, що визначає ефективність функціонування державної грошової системи, є розповсюдження безготівкових розрахунків, адже саме в ньому відображений ступінь розвитку тіньової економіки, надійність банківської системи та довіра до неї з боку економічних суб'єктів, рівень використання платіжних інновацій та інфраструктури, необхідної для їхнього впровадження. Для користувачів зручність, швидкість та безпека використання тієї чи іншої грошової одиниці у розрахунках є визначальними критеріями під час вибору форми платежу та валюти для його здійснення.

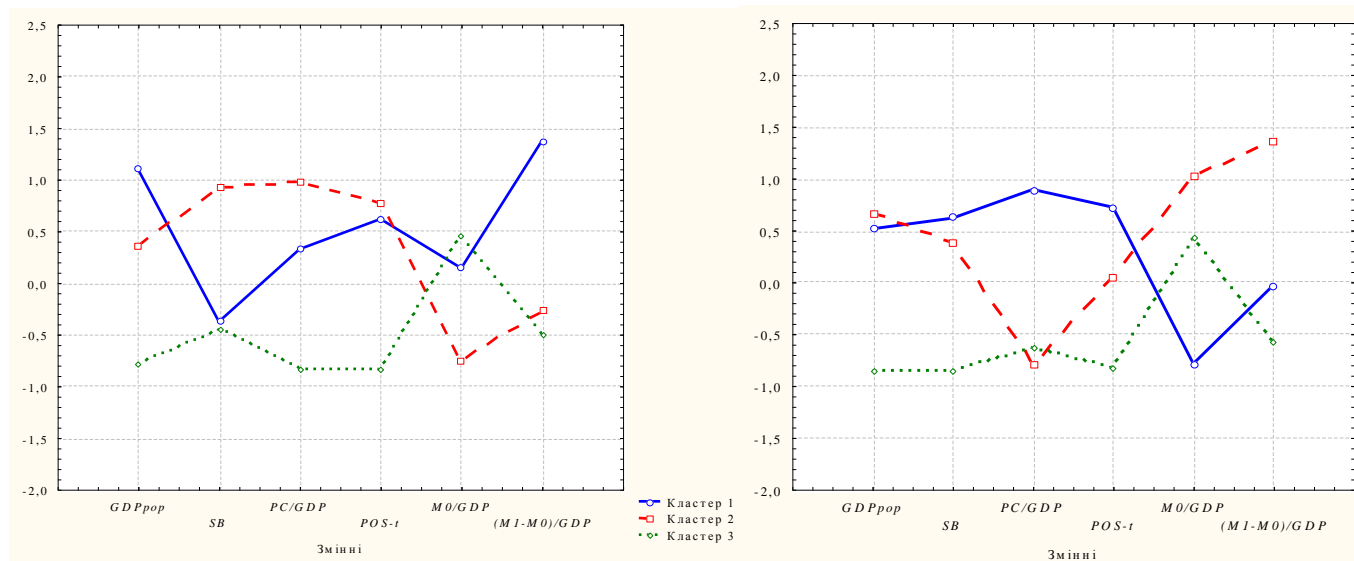
Автором дисертації запропоновано науково-методичний підхід до визначення рівня ефективності функціонування державної грошової системи в Україні та здійснено її порівняння з аналогами в інших країнах світу. Зокрема, виділено світові тенденції, що простежуються у співвідношеннях між складовими агрегату *MI* (рис. 5). З'ясовано, що у тих країнах, де ВВП на одну особу наближається до показника 15000 дол. США і перевищує його, частка готівки в агрегаті *MI* зрідка вища, ніж 20 %. В Україні, де ВВП на одну особу на кінець 2015 р. становив 2135 дол. США, аналізований показник становить 59,9 %.

Рис. 5. Частки готівки поза банками та сум на переказних депозитах у ВВП, ВВП на одну особу на кінець 2015 р.*

* Джерело: розраховано та побудовано автором за даними центральних банків України, Білорусі, Польщі, МВФ, Банку міжнародних розрахунків, ЄЦБ.

Для порівняння вітчизняної та закордонної практики організації готівкового та безготівкового обігу у дисертації застосовано кластерний аналіз. До чинників, які мають вплив на ефективність функціонування грошової системи, віднесено обсяг ВВП на одну особу (GDP_{prop}), стійкість банків (SB), частки обсягу розрахунків з використанням електронних платіжних засобів (PC/GDP), готівкових коштів в обігу поза банківськими установами ($M0/GDP$) та залишків коштів на поточних рахунках у банках у ВВП ($(M1-M0)/GDP$), а також кількість торговельних платіжних терміналів у розрахунку на 1000 осіб ($POS-t$). У результаті проведеної кластеризації за допомогою методу k -середніх у програмі STATISTICA визначено склади окремих кластерів на кінець 2010 та 2015 р. і середні значення для кожного кластера (рис. 6, 7).

Рис. 6. Результати кластеризації у 2010 р.*

* Джерело: розраховано та побудовано автором.

Рис. 7. Результати кластеризації у 2015 р.*

Дисертантом виявлено, що у третього кластера, в якому перебуває Україна, є велика різниця з іншими кластерами за стійкістю банків, кількістю торговельних терміналів та рівнем ВВП на одну особу. Кращий стан справ у третього кластера за показником обсягу розрахунків за допомогою електронних платіжних засобів порівняно з другим кластером компенсується набагато більшими, ніж в Україні, залишками коштів на поточних рахунках, які приводять у рух за допомогою інших розрахункових інструментів.

У дисертації обґрунтовано, що порівняння вітчизняної та закордонних практик функціонування державних грошових систем виявило найбільший розрив у показниках, які відображають розвиненість роздрібних безготівкових розрахунків, адже в той час, коли більша частина коштів на поточних рахунках у банках належить юридичним особам, левову частку платежів за допомогою платіжних карток здійснюють фізичні особи. З огляду на це за допомогою множинного регресійного аналізу показано вплив окремих чинників на частку розрахунків за допомогою платіжних карток у ВВП в Україні (y). До них віднесено частку готівки, що перебуває поза банками, у ВВП (x_1), частку роздрібного товарообігу у ВВП (x_2), частку доходів населення у ВВП (x_3), частку залишків коштів на поточних рахунках у банківських установах у ВВП (x_4), частку залишків коштів на строкових вкладних рахунках у ВВП (x_5), частку обсягу купленої банками у населення іноземної валюти у ВВП (x_6), частку обсягу проданої банками населенню іноземної валюти у ВВП (x_7) та темпи приросту кількості торговельних терміналів (x_8).

Для вибору статистично значущих для моделі чинників у дисертації обрано покроковий регресійний метод, а саме метод послідовного включення. У результаті здійснених автором розрахунків у ППП *STATISTICA* отримано таблицю результатів, що містить детальні статистичні характеристики (табл. 3).

Таблиця 3

Статистичні характеристики множинної регресійної моделі

Параметри моделі	Значення параметрів	Критерій Стьюдента	Статистична значущість	Критерій Фішера	Коефіцієнт множинної кореляції	Коефіцієнт детермінації
b_0	15,07973	3,4120	0,014284	171,1	0,99564523	0,99130943
b_7	-0,76633	-18,1502	0,000002			
b_2	0,18933	6,3998	0,000686			
b_3	-0,15512	-3,1308	0,020303			
b_4	0,92693	2,6991	0,035619			

* Джерело: розраховано та побудовано автором.

Отримане рівняння регресії відображає ступінь впливу кожного чинника на обраний результативний показник і напрям, у якому такий вплив відбувається:

$$y = 15,07973 - 0,76633x_7 + 0,18933x_2 - 0,15512x_3 + 0,92693x_4 \quad (1)$$

На основі проведених розрахунків автором з'ясовано, що збільшення частки роздрібного товарообігу у ВВП за інших незмінних умов приведе до зростання частки розрахунків платіжними картками. Такий самий позитивний, проте значно вагоміший, вплив на розрахунки платіжними картками має збільшення частки залишків коштів на поточних рахунках у банках у ВВП. А от збільшення частки проданої банками населенню іноземної валюти та частки доходів населення у ВВП

призведуть до зменшення частки розрахунків платіжними картками.

У дисертації зроблено висновок, що кластеризація та кореляційно-регресійний аналіз досліджуваних показників довели необхідність зростання обсягів роздрібних продажів, що означатиме, з одного боку, збільшення виробництва потрібних населенню товарів і послуг, а з іншого – зростання його платоспроможного попиту і ВВП. Збільшення обсягів залишків коштів на поточних рахунках у банках відображатиме зростання довіри до банківських установ, яка може бути досягнута лише завдяки посиленню їхньої стійкості. Саме від стану банківської системи залежить рівень ефективності функціонування грошової системи в Україні.

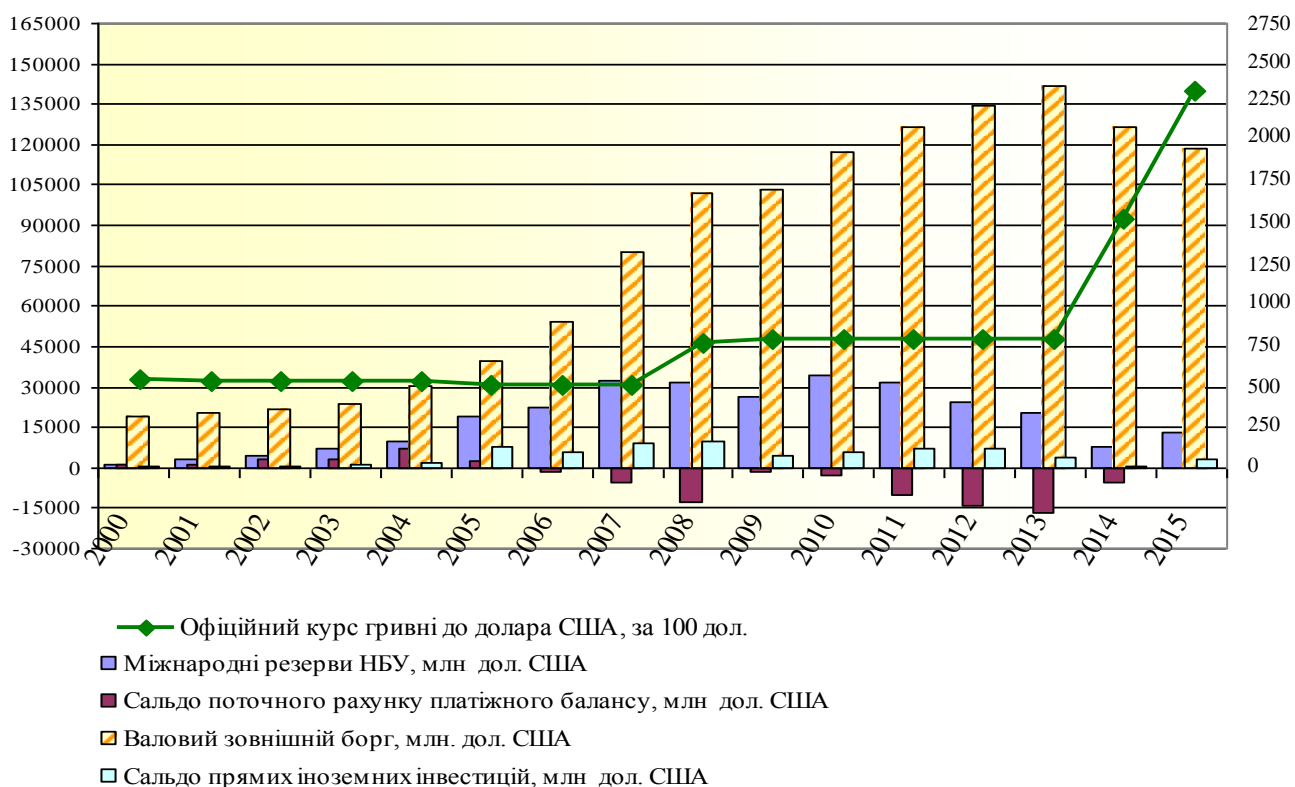
У п'ятому розділі **“Напрями розвитку грошової системи України в контексті взаємодії світових і національних господарських зв'язків”** здійснено аналіз взаємодії вітчизняної грошової системи з іншими грошовими системами через використання в обігу іноземних валют, встановлення валютного курсу гривні та застосування приватних грошей, а також визначено принципи функціонування та перспективи розвитку грошової системи України.

У роботі з'ясовано, що в Україні діють усі можливі види обмежень на рух національної валюти за кордон. Сюди належать обмеження і на безготівкове переказування гривень, і на їхнє вивезення в готівковій формі, а також на торгівлю національною валютою за кордоном. Зокрема, нормативно-правовими актами передбачено право уповноважених банків і фінансових установ здійснювати купівлю та продаж іноземної валюти винятково на міжбанківському валютному ринку України (МВРУ). Крім того, НБУ жорстко регулює використання на території держави іноземних валют, що має мінімізувати спекуляції на безготівковому ринку та доларизацію готівкового обігу. Намагаючись утвердити значення гривні як головного засобу для розрахунків і заощаджень, держава встановлює правила, за якими регулюється безготівковий і готівковий обіг іноземних валют, порядок їхнього надходження на банківські рахунки, видачі в кредит і залучення на депозити. Дисертант доходить висновку, що введені обмеження значно звужують можливості економічних суб'єктів розпоряджатися власними коштами і призводять до закритості грошової системи. І без того жорсткі вимоги регулятивні органи посилюють у періоди фінансових криз.

Автор наголошує, що валютний курс однієї грошової одиниці за своєю сутністю оптимально відображає її ціну, виражену в іншій грошовій одиниці, тоді, коли така ціна встановлюється на ринку. Проте держава, передусім в особі центрального банку, намагається втрутитися в процедуру її визначення, не тільки здійснюючи валютні інтервенції, а й вводячи поняття офіційного валютного курсу. Це повною мірою стосується України, де НБУ є активним гравцем на валютному ринку, що найбільше проявляється у його регулятивних діях.

У дисертації обґрунтовано, що, незважаючи на задекларований у правових актах НБУ порядок встановлення офіційного валютного курсу гривні до долара США на підставі торгів на валютному ринку, насправді в Україні упродовж принаймні 2005–2013 рр. існувала прив'язка національної грошової одиниці до американської (рис. 8). Отже, в державі використовували основну перевагу фіксованого валютного курсу, тобто передбачуваність для економічних суб'єктів результатів зовнішньоекономічної діяльності. Вагомі зміни показника валютного

курсу відбувалися лише під впливом світових криз чи політичних збурень в Україні. Коли таких зрушень не було, грошова влада стверджувала, що попит і пропозиція на валютному ринку за допомогою інтервенцій НБУ врівноважуються самі. Спершу це відбувалося завдяки нарощуванню зовнішньої заборгованості, а згодом ще й використанню міжнародних резервів центрального банку. Лише у 2014 р., коли міжнародні резерви НБУ скоротилися до небезпечно низького рівня, був введений режим плаваючого валютного курсу. Однак, оскільки такий крок відбувся в умовах політичної та економічної кризи, це призвело до стрімкої девальвації гривні.

Рис. 8. Офіційний курс гривні до долара США та чинники, які на нього впливали (на кінець періоду)*

* Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики та НБУ.

У роботі встановлено, що в Україні запроваджено жорсткі правила функціонування вітчизняного валютного ринку (безготівкового та готівкового сегментів), які стали ще суворішими в умовах економічної та політичної кризи. Своїми діями НБУ стискає ринок, що призводить до значних коливань ціни іноземних валют. Особливо шкідливими є вимоги обов'язкового продажу валютного виторгу, які не дають права його власникам вільно розпоряджатися власними коштами, та обмеження міжнародних інвестиційних операцій, які знижують і так невисоку інвестиційну привабливість вітчизняної економіки. Втручання НБУ у функціонування МВРУ відбувається не лише під час його регулювання та звичних валютних інтервенцій за єдиним курсом, коли він пропорційно задовольняє отримані від банків заявки за попередньо оголошеним курсом, але й при проведенні ним валютних аукціонів і здійсненні адресних інтервенцій, інтенсивність яких зростає у часи валютної кризи.

Дослідження сучасного стану безготівкового та готівкового сегментів

валютного ринку в Україні дозволило автору зробити висновок, що механізм його функціонування потребує вдосконалення у напрямі лібералізації валютного законодавства для розширення можливостей суб'єктів ринку, а також адекватного реагування державного регулятора ринку в особі НБУ на виклики, ризики і загрози, пов'язані з підтримкою ділової активності та реалізацією грошово-кредитної політики в країні. В умовах переходу НБУ до встановлення офіційного курсу гривні на підставі ринкових показників максимальну увагу необхідно приділяти чинникам, які впливають на обсяги попиту та пропозиції іноземної валюти, інфраструктуру валютного ринку.

Автор дисертації доходить висновку, що приватні гроші виникають переважно через те, що або державні гроші не придатні для виконання окремих трансакцій, або їх не вистачає для обслуговування всіх різновидів економічних відносин. На українських землях пік приватних і місцевих емісій припав на 1918–1920 рр. Вони мали наповнити грошовий обіг дрібними номіналами та зменшити тягар знецінення державних грошей. Емітентами бон були міські громади, кредитні установи, кооперативи, фірми, магазини, аптеки та ін. Такі гроші могли обертатися лише в межах того відомства, яке їх випустило. Різноманіттям відрізнялися і назви бон: чеки, білети, корони, карбованці, розписки і багато інших.

Дисертантом виділено три класифікаційні ознаки для виокремлення різновидів приватних грошей, нагромаджених світовою практикою: їхнє призначення, статус емітента та сфера розповсюдження. Головними причинами випуску приватних грошей названо їхнє використання у специфічних або звичайних платежах, для оплати праці, оформлення знижки та взаємного кредитування товарами і послугами. Емітентами приватних грошей у сучасній економіці переважно є банки, підприємства та установи, місцеві органи влади, громадські організації, а також творці різноманітних ігор.

Вивчаючи сфери розповсюдження приватних грошей, дисертант зазначає, що застосування локальних валют, які випускаються приватними корпораціями, місцевими органами влади чи громадськими організаціями, зазвичай обмежене певним регіоном чи створеною корпоративною мережею. Окрему групу глобальних грошей з огляду на можливість існування лише у цифровому вигляді становлять криптовалюти та електронні гроші. Чіткі межі між різновидами приватних грошей у сучасній економіці відсутні, тому що задумані, наприклад, як місцеві, вони внаслідок мобільності користувачів, своєї популярності чи переведення в безготівкову форму можуть швидко розповсюдитися на великі території.

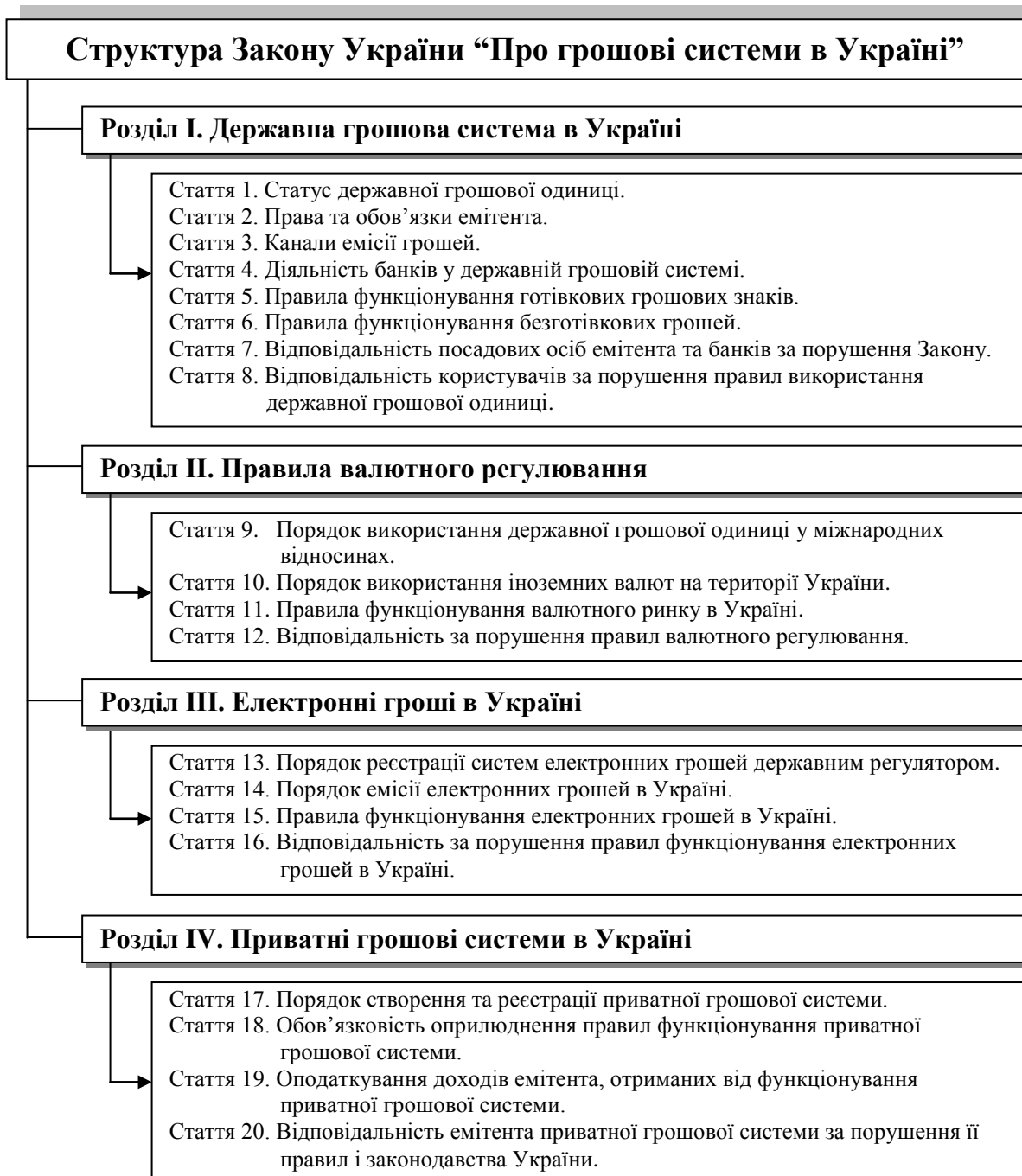
Автор дисертації наголошує, що з появою криптовалют починається новий етап розвитку грошових систем, який характеризується відсутністю в них єдиного емітента. Їхня значна популярність переконує в тому, що користувачі схильні до пошуку нових та ефективніших інструментів для здійснення розрахунків. Крім традиційних передумов, причинами їхньої появи дисертантом виділено вихід з-під контролю держави, неможливість надмірних емісій, відсутність посередників під час здійснення платежів, а також забезпечення анонімності користувачам. З огляду на безперспективність прямих заборон на використання цих та інших видів приватних грошей роль держави зводиться до нагляду за ними та попередження їхніх користувачів про характерні ризики та загрози.

Вивчення вітчизняної та зарубіжної практики функціонування електронних грошей дало змогу автору зробити висновок, що вони є єдиним різновидом приватних грошей, існування яких держава не відкидає. В Україні використовують нетрансферабельні електронні гроші, випущені банками в обмін на готівкові чи безготівкові кошти клієнтів. Емітенти беруть на себе зобов'язання щодо їхнього погашення в будь-який момент, узгоджують правила їхнього використання з НБУ та систематично інформують його про свою діяльність у цій сфері. Незважаючи на те, що вітчизняні банки можуть випускати електронні гроші, номіновані лише в гривнях для використання на території України, НБУ не визнає їх ані законним засобом платежу, ані валютними цінностями, ані, навіть, грошовими коштами.

Розглядаючи вплив електронних грошей на інфляційні процеси, автор звертає увагу не тільки на можливі зміни у складових рівняння грошового обігу та прагнення приватних емітентів отримати якнайбільший дохід від їхнього випуску, а й на здатність їхнього емітента за рахунок отриманих від користувача електронних грошей коштів надавати кредити іншим своїм клієнтам. Теоретично це можливо, бо між моментами випуску та погашення електронних грошей існує проміжок часу, протягом якого банк кілька разів може видати кредит, а позичальники витратити отримані кошти для купівлі товарів чи послуг, тобто збільшити попит на ринку, що, у свою чергу, призведе до зростання цін. Європейське законодавство таку практику забороняє, а вітчизняні вимоги щодо формування банками обов'язкових резервів яких-небудь обмежень не мають.

У дисертації обґрунтовано, що в Україні наявна правова колізія, коли одні законодавчі акти надають гривні статусу законного платіжного засобу, не згадуючи про форму, в якій вона для цього може бути використана, а інші відводять такі повноваження лише готівковим грошовим знакам. Задля впорядкування законодавчої бази автор пропонує розробити та ухвалити спеціальний закон "Про грошові системи в Україні", в якому були б врегульовані всі важливі питання випуску та обігу грошей у державі (рис. 9). Чіткі законодавчо закріплені правила функціонування грошової системи, відповідальність емітента чи регулятора за її організацію сприятимуть упорядкуванню економічних та юридичних відносин між економічними суб'єктами з приводу випуску та використання грошової одиниці.

На думку автора, принцип законності поряд з принципами забезпеченості грошової одиниці, централізації, незалежності, відкритості, доступності функціонування грошової системи формують довіру до грошової системи та роблять можливим її існування. Детальний аналіз вітчизняної та світової еволюції грошових систем дозволив не лише виокремити зазначені концептуальні принципи, а й сформулювати рекомендації щодо вдосконалення їхньої реалізації. Зокрема, з огляду на те, що у сучасній державній грошовій системі забезпеченість грошової одиниці зводиться до віри у виважену державну політику, а також до довіри, з одного боку, до емітента, а з іншого – до економічного суб'єкта, борги якого лежать в основі випуску грошей, для підвищення її рівня дисертантом запропоновано збільшити прозорість встановлення ключових монетарних орієнтирів та відповідальність посадових осіб за їхнє недотримання, розширити перелік видів застави за кредитами рефінансування НБУ, а також обмежити право Міністерству фінансів України розміщувати державні боргові цінні папери в обхід ринку.

Рис. 9. Рекомендована структура Закону України “Про грошові системи в Україні”*

* Джерело: розроблено автором.

Автор дисертації наголошує, що не дивлячись на визначену законодавчими та нормативно-правовими актами монополію НБУ на випуск грошей, сучасний емісійний механізм у грошовій системі України не позбавлений децентралізації. Він проявляється у необхідності залучення діючих у державі банківських установ до процесу появи в обігу безготівкових і готівкових грошей. Загалом реалізація принципу (де)централізації функціонування грошової системи потребує встановлення високого рівня довіри до банків з боку НБУ як емітента, який має бути переконаним, що отримані кошти будуть спрямовані на покращення економічної ситуації в країні, розширення можливостей використання електронних грошей для

різного роду платежів, визнавати факт існування приватних грошей та неминучої появи їхніх нових різновидів, що, як показує світова практика, у багатьох випадках сприяє вирішенню регіональних та загальнодержавних проблем.

У грошовій системі України принцип незалежності емітента, який означає його здатність самостійно ухвалювати ключові рішення щодо емісії та правил використання грошової одиниці, утверджується через передбачені законодавством механізми формування органів управління НБУ та невтручання органів державної влади, юридичних і фізичних осіб у їхню діяльність. З огляду на досягнутий рівень економічної та політичної глобалізації в сучасній грошовій системі принцип незалежності доводиться узгоджувати з принципом відкритості, який, з одного боку, проявляється у впливі економіки на грошову систему, що повинна реагувати на потреби промисловості, торгівлі та усіх інших галузей господарства, а з іншого – у взаємному впливі різних грошових систем, які проникають через національні кордони, одна на одну. Тому автор пропонує дотримуватися балансу між незалежністю емітента та необхідністю врахування потреб національної економіки, стимулюванням банків до вкладення ресурсів у кредитування й інвестування вітчизняного господарства чи боргові цінні папери, емітовані НБУ, підтримкою довіри до національної грошової одиниці і встановленням перешкод для вільного володіння іноземними валютами та їхнім використанням у разі потреби.

Виділений автором принцип доступності функціонування грошової системи проявляється через досягнення легкості та зручності використання грошової одиниці для проведення дрібних і великих платежів. В епоху домінування безготівкових платежів це вимагає від організаторів грошової системи гарантувати її користувачам безпеку зберігання коштів, рівень якої залежить від стійкості банківської системи та віри користувачів у здатність використання своїх грошей у будь-який момент. Для цього необхідно забезпечити надійність і стабільність банківських установ, підвищувати фінансову грамотність економічних суб'єктів, заохочувати безготівкові платежі, створюючи умови всім їхнім учасникам для безперешкодного доступу до коштів на власних рахунках і необхідної інфраструктури.

Основоположним принципом функціонування грошової системи автор вважає принцип довіри, що проявляється у довірі до грошової системи загалом і до кожного її елемента зокрема. Дисертант поділяє ступінь довіри користувачів до грошової системи на три рівні: критичний, коли грошовій одиниці цілковито не довіряють, середній і найвищий, за якого валюту використовують для формування своїх резервів. До такого рівня мають прагнути організатори грошової системи, вдосконалюючи механізм її функціонування та посилюючи її привабливість серед користувачів.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення важливої науково-прикладної проблеми щодо формування та функціонування грошової системи, зокрема, здійснено комплексний аналіз і обґрунтовано теоретичні та прикладні засади еволюції, розвитку та перспектив функціонування грошової системи в Україні. На основі отриманих наукових результатів розкрито мету

дослідження, виконано поставлені завдання та сформульовано теоретико-методологічні та прикладні висновки:

1. Грошова система – це сукупність грошової одиниці, форм, у яких вона функціонує, емітента, що встановлює механізм її випуску та правила використання, а також валютного курсу. Головним призначенням грошової системи є уможливлення безперешкодного обміну виробленими в економіці товарами та послугами. Практика функціонування грошових систем дає змогу класифікувати їх залежно від середовища, на яке поширюється вплив відповідного емітента. За цією ознакою грошові системи поділено на національні (функціонують в окремій державі), наднаціональні (створені для обслуговування кількох держав) та позанаціональні (не обмежені державними кордонами). Останні є переважно приватними і бувають локальними (обслуговують певні території) та глобальними (мають широке розповсюдження завдяки відповідному програмному забезпеченню).

2. Сучасні грошова, валютна, платіжна та банківська системи мають як спільні, так і відмінні характерні ознаки, на основі яких є можливим їхнє порівняння, тобто ототожнення або розмежування. Зокрема, в сучасних умовах розвитку світової економіки поняття та складові грошової та валютної систем є подібними і тому розглядаються як синоніми. Розвиток технологій переказу коштів призвів до того, що різниця між грошовою та платіжною системами нівелюється у випадку випуску платіжною системою власної грошової одиниці та налагодження її використання. Водночас різне функціональне призначення грошової та банківської систем зумовлює їхнє чітке розмежування, навіть незважаючи на можливу спільність одного з елементів, а саме наявність центрального банку як емітента, так і регулятора банківської діяльності.

3. У часи Античності та середньовіччя головними питаннями, які досліджували представники різноманітних економічних шкіл у контексті вивчення грошових систем, були проблеми вибору кращого грошового металу, матеріального забезпечення випуску паперових грошей, визначення їхньої оптимальної кількості в обігу. Починаючи з XIX ст., у полі зору представників класичної економічної школи опинилася діяльність центральних банків. Для XX ст. характерним є пошук рецептів удосконалення грошових систем, які втратили металеве забезпечення і стали залежними від урядових рішень. Українські вчені не лише органічно доповнювали світову економічну думку своїми дослідженнями, а й вносили новаторські ідеї у розроблення теоретичних засад організації грошового обігу. Багато з них брали активну участь у реформуванні грошової системи Російської імперії та творенні власної грошової системи незалежної держави. Українські дослідники, які були змушені емігрувати, не полишали спроб сформулювати, принаймні теоретично, оптимальну грошову систему для своєї батьківщини та залишалися активними учасниками монетарних наукових досліджень.

4. Кожна історична епоха та рівень розвитку економіки суттєво позначаються на організації грошового обігу і тому грошові системи та їхні елементи постійно еволюціонують. Зокрема, якщо спершу панівною формою грошей була готівкова, то з розвитком банківського бізнесу й електронних технологій їй на зміну прийшла безготівкова. Характерною рисою стародавніх і середньовічних грошових систем була можливість необмеженого переведення будь-яким економічним суб'єктом

дорогоцінних металів із грошової форми в товарну, і навпаки. Однак після появи паперових грошових знаків кількість емітентів різко зменшилася, адже ними стали лише банки, у сейфах яких ці дорогоцінні метали зберігалися, аж до виокремлення єдиного емісійного центру в особі центрального банку. Місце держави у грошовій системі також постійно змінювалося. Спершу вона намагалася лише отримати від їхнього функціонування дохід, а згодом – повністю їх монополізувати. Проте у нинішній час грошові системи знову намагаються вийти з-під державного контролю. Співвідношення між грошовими одиницями різних грошових систем еволюціонувало від порівняння металевого вмісту в них до врахування купівельної спроможності та величини попиту і пропозиції на валютному ринку. У зв'язку з цим найбільш сталим елементом державної грошової системи є назва грошової одиниці.

5. На українських землях відбувалася еволюція всіх відомих нині форм грошей: через монети, зливки, товарні гроші до появи паперових грошових знаків, активізації безготівкових розрахунків та впровадження електронних грошей. З давніх часів випуск грошових знаків був атрибутом економічної та політичної незалежності держави. Ця практика була перенесена з полісів Стародавньої Греції у грошове господарство причорноморських держав. Політична пропаганда є однією з головних причин карбування монет руськими князями. Вільний випуск монет і монетних зливок відображає світову практику функціонування тогочасних грошових систем. У кінці XVIII ст. на наші терени потрапили перші паперові гроші, у XIX і на початку XX ст. були чинними системи срібного та золотого монометалізму. Навіть після активізації зусиль держави щодо централізації грошових емісій українські землі мали приватні гроші, які виникали у ті часи (головно середина XIX, початок і кінець XX ст.), коли на ринку не вистачало державних грошових знаків. Ці сурогати не тільки поповнювали грошову масу, а й давали змогу їхнім емітентам виконати свої зобов'язання перед контрагентами. В умовах відсутності металевого забезпечення грошей у часи революційних зрушень і формування державної незалежності Українська держава значну увагу приділяла впорядкуванню грошового обігу і випуску власних грошей. Проте постійні зовнішні та внутрішні загрози, які порушували політичну й економічну стабільність, призводили до надмірних емісій грошових знаків та їхнього знецінення. У період функціонування в Україні командно-адміністративної економіки гроші, незважаючи на формальне золоте забезпечення, були лише знаками для розрахунків, випускалися та розподілялися відповідно до затверджених урядом планів.

6. Проголошення у 1991 р. незалежної Української держави потребувало побудови нової грошової системи, що зумовило заснування центрального банку країни, впровадження купоно-карбованців у готівковий, а згодом у безготівковий обіг, створення виробничих потужностей для виготовлення грошових знаків, упорядкування нормативного забезпечення для функціонування грошово-кредитної сфери. Сформована в Україні у результаті проведення грошової реформи 1996 р. державна грошова система загалом відповідає сучасній світовій практиці, коли безготівкова та готівкова емісії грошей відбуваються з ініціативи НБУ за посередництвом інших банківських установ. Проте в часи політичної чи економічної нестабільності НБУ використовує не тільки жорсткі інструменти регулювання грошового обігу, а й неринкові канали емісії грошей (викуп

центральним банком ОВДП, випущених урядом для капіталізації державних банків і фінансування видатків ФГВФО). Невисокий рівень довіри з боку економічних суб'єктів до банківських установ, характерний для України, та надання банками переваги вкладання коштів у цінні папери НБУ, а не у фінансування реальної економіки, зумовлюють відсутність взаємозв'язку між грошовою та банківською системами держави, необхідного для адекватного грошового забезпечення національної економіки.

7. В Україні для регулювання грошового обігу створено потужну законодавчу та нормативно-правову базу. Однак, якщо у сфері безготівкового обігу вимоги визначені лише щодо порядку відкриття та ведення банківських поточних рахунків, оформлення розрахункових документів, правил використання електронних платіжних засобів і здійснення міжбанківських розрахунків, то рух готівкової гривні суворо регламентований. Це підтверджує не тільки впровадження чітких кількісних обмежень на її застосування в обігу фізичними й юридичними особами, передбачення поняття ліміту каси та строків здавання готівкового виторгу на рахунки в банку для юридичних осіб, а й змушування суб'єктів господарювання до встановлення торговельних платіжних терміналів. Штрафні санкції за порушення у сфері грошового обігу нерідко дублюють один одного або суперечать нормам, викладеним в інших правових документах, і потребують удосконалення та систематизації. Поряд з цим держава має не лише карати за порушення, а й стимулювати, зокрема, розвиток безготівкових розрахунків через запровадження податкових пільг за використання електронних платіжних засобів і виробництво необхідного обладнання, роз'яснення їхніх переваг у порівнянні з готівковими коштами та забезпечення стабільності банківської системи, яка ці розрахунки обслуговує.

8. Для обчислення ефективності функціонування створеної державою грошової системи доцільно використовувати таку сукупність показників: частка готівки поза банками у ВВП, частка залишків коштів на поточних рахунках у ВВП, частка обсягу розрахунків за допомогою платіжних карток у ВВП, рівень стійкості банківської системи та кількість торговельних платіжних терміналів у країні. На основі даних, отриманих у результаті проведення кластерного аналізу, впливає, що грошова система України порівняно з іншими досліджуваними країнами виявилася гіршою за всіма параметрами. Великі обсяги готівки в обігу, які доповнюються малими залишками коштів на поточних рахунках у банках, передусім зумовлені низьким рівнем стійкості вітчизняних банків, що негативно впливає на розвиток у державі електронних платіжних засобів та інфраструктури, яка обслуговує їхнє використання. У підсумку країни з такими характеристиками не мають високих показників ВВП на одну особу. Водночас завдяки проведеному кореляційно-регресійному аналізу встановлено, що збільшення обсягів розрахунків за допомогою платіжних карток досягається через зростання роздрібного товарообігу та залишків коштів на поточних рахунках у банках.

9. В Україні різноманітні обмеження на рух національної валюти за кордони держави гальмують її швидке потрапляння до розряду вільноконвертованих. Головною перешкодою для цього є заборона, уведена НБУ, на торгівлю національною валютою на світових валютних ринках. Суттєві перешкоди

встановлені також для обігу іноземних валют на території нашої держави, де регулятор використовує і прямі заборони, і економічні методи, які мають стимулювати поширення у кредитних та депозитних операціях національної валюти. Найбільш зарегульованою є сфера міжнародних розрахунків та переказів, де діють як постійні, так і тимчасові обмеження, запроваджені задля недопущення виведення коштів за кордон. Таке надмірне валютне регулювання значно ускладнює роботу суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, утворює додаткові економічні перешкоди у відносинах між Україною та рештою світу.

10. Упродовж 2005–2013 рр. НБУ намагався штучно підтримувати офіційний валютний курс національної валюти на майже незмінному рівні завдяки використанню золотовалютних резервів і збільшенню зовнішнього боргу держави. В умовах політичної та фінансової кризи 2014 р. для підтримки стабільності гривні стосовно іноземних валют НБУ відновив обов'язковість продажу експортного виторгу, встановив жорсткі процедури для купівлі безготівкової та готівкової іноземних валют і задекларував використання ринкових показників для визначення офіційного валютного курсу. З огляду на це необхідно лібералізувати функціонування валютного ринку, стимулювати вітчизняних експортерів та іноземних інвесторів для збільшення пропозиції іноземної валюти, карати банки за невиконання функцій агентів валютного контролю, а також розширювати можливості застосування строкових інструментів мінімізації валютних ризиків, що активізує торги на МВРУ та зменшить курсові коливання.

11. Приватні гроші доцільно структурувати за такими ознаками: призначення (обслуговування специфічних чи звичайних платежів, виплата заробітної плати, оформлення знижки, взаємне кредитування товарами та послугами), сфера розповсюдження (локальні (місцеві) та глобальні (електронні гроші, криптовалюти)) та статус емітента (ігрові, випущені банками, підприємствами та установами, місцевими органами влади, громадськими організаціями). Поділ приватних грошей на локальні та глобальні має умовне значення, оскільки слово “локальна” як прив'язування грошової системи до певної місцевості втрачає актуальність, адже установи, що приймають її грошові одиниці, можуть розміщуватися не тільки в одному регіоні, а й на території всієї країни і навіть за її кордонами. Підґрунтям функціонування приватних грошових систем є довіра до них економічних суб'єктів, рівень якої в основному залежить від авторитету емітента. Особливим різновидом приватних грошей, які не забезпечені державними грошовими знаками, товарами чи послугами, є криптовалюти, які мають все більше прихильників у всьому світі.

12. Надаючи дозвіл на випуск і використання банками електронних грошей, НБУ зобов'язує емітентів обмежувати обсяг емісії сумою отриманих від фізичних та юридичних осіб коштів і здійснювати погашення таких одиниць вартості у готівковій або безготівковій формі. Застосування в Україні схеми нетрансферабельних електронних грошей не дозволяє торговцям у подальшому використовувати отриманий у такому вигляді виторг для власних розрахунків, а змушує здійснювати його обмін в емітента на безготівкові кошти. Оскільки такі електронні гроші є наперед оплаченими, то вони є лише віртуальним відображенням готівкових чи безготівкових державних грошей, які були на них обмінені. Можливою небезпекою для державної грошової системи є ймовірність виникнення

інфляції у випадку збільшення швидкості обігу грошей чи використання банками сформованого забезпечення для інших, ніж погашення електронних грошей, цілей. Якщо ж електронні гроші не будуть забезпечені державними грошима, тоді система, в якій вони будуть випущені, стане різновидом приватної грошової системи і конкурентом державної грошової системи в економіці країни.

13. Недосконалість правового регулювання функціонування грошової системи в Україні потребує розроблення й ухвалення Закону України “Про грошові системи в Україні”, який враховуватиме сучасні економічні реалії, що впливають на грошове господарство в країні. Цей нормативно-правовий акт повинен містити перелік та пояснення окремих елементів грошової системи, канали, якими гроші повинні потрапляти в обіг, відповідальність регулятора (емітента) за невиконання взятих на себе зобов’язань. Зазначене стосується як державної, так і приватних грошових систем. У законі необхідно акцентувати увагу на чіткому визначенні статусу законного платіжного засобу, закріпленні його за державними готівковими грошовими знаками та поясненні різниці між ним та іншими платіжними засобами в країні. З огляду на те, що у грошовій системі завжди були високими ризики зловживань, у законі доцільно структурувати види можливих злочинів і відповідних покарань, які мають бути доведені до відома економічних суб’єктів.

14. Ефективне функціонування грошової системи має ґрунтуватися на застосуванні сукупності концептуальних принципів, серед яких: законності – надає грошовій системі юридичної легітимності серед її користувачів; забезпеченості грошової одиниці – акцентує на її стабільності; (де)централізації – вказує канали, за якими гроші потрапляють в обіг; незалежності – сприяє ухваленню емітентом грошей виважених і самостійних рішень; відкритості – формує взаємовідносини грошової системи з економічним середовищем та іншими грошовими системами; доступності – уможливорює вільне використання користувачами власних коштів для обслуговування необхідних розрахунків. Дотримання перелічених вище принципів формує універсальний принцип довіри до грошової системи як основного інституту ринкової економіки і забезпечує її існування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, розділи у колективних працях

1. Скоморович І. Г. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні (теоретичні та історико-економічні аспекти): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 518 с. – 30,1 д.а.
2. Скоморович І. Г. Грошові системи на українських землях: історія і теорія: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 244 с. – 14,2 д.а.
3. Оптимізація регулятивної політики у банківському і страховому бізнесі: монографія/за наук. ред. д.е.н., проф. С. К. Реверчука. Львів: ЛігаПрес, Тріада плюс, 2009. 317 с. – 16,8 д.а. (*особистий внесок автора: Формування ефективної системи гарантування вкладів фізичних осіб (0,7 д.а.)*).

Підручники

4. Скоморович І. Г. Банківські операції: підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 532 с. – 28,4 д.а.

5. Історія грошей і банківництва: підручник/Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. Київ: Атіка, 2004. 340 с. – 19,8 д.а. (*особистий внесок автора: Грошово-банківське господарство в Північному Причорномор'ї. Грошово-банківське господарство в середньовічній Європі. Формування грошово-банківської системи Київської Русі. Особливості грошей та банківництва в період існування Польсько-Литовської держави. Грошове господарство козацько-гетьманської доби. Гроші та банківництво України у складі Російської імперії. Грошово-банківське господарство Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії. Грошово-банківські системи країн Західної Європи в епоху промислової революції. Гроші та банківництво у складі СРСР. Формування грошово-банківської системи України після 1991 р.* (11,1 д.а.)).
6. Гроші та кредит: підручник/за ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с. – 24 д.а. (*особистий внесок автора: Сутність та функції грошей. Грошова система та її компоненти. Цінні папери і кредити* (2,97 д.а.)).
7. Банківська система: підручник/за ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 498 с. – 40,2 д.а. (*особистий внесок автора: Банківські операції. Фінансовий моніторинг у банківській системі* (2,39 д.а.)).

Статті у наукових фахових виданнях

8. Скоморович І. Г. Еволюція банківської справи в українських землях//Фінанси України. 2002. № 7. С. 137–144. – 0,64 д.а.
9. Скоморович І. Г. Еволюція грошової системи України в контексті європейської інтеграції//Економіка України в євроінтеграційних процесах. Науковий збірник/за ред. С. М. Панчишина. Львів : Інтереко, 2004. С. 391–396. – 0,48 д.а.
10. Скоморович І. Г. Місце церкви в еволюції банківництва//Фінанси України. 2004. № 1. С. 109–113. – 0,39 д.а.
11. Скоморович І. Г. Концепції виникнення грошей//Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2006. Випуск 35. С. 667–672. – 0,43 д.а.
12. Скоморович І. Г. До десятої річниці введення гривні//Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2006. Випуск 36. С. 512–515. – 0,47 д.а.
13. Скоморович І. Г. Еволюція європейського банківництва//Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2007. Вип. III, Т. 2. С. 75–80. – 0,46 д.а.
14. Скоморович І. Г. Зародження грошових систем в українських землях//Науковий вісник: Збірник науково-технічних праць. Львів: НЛТУУ, 2007. Вип. 17.6. С. 207–212. – 0,4 д.а.
15. Скоморович І. Г. Особливості використання національної валюти України в міжнародних розрахунках//Фінансова система України. Збірник наукових праць. Острог: Видавництво “Національний університет “Острозька академія”, 2007. Випуск 9. Ч. 4. С. 73–79. – 0,38 д.а.
16. Скоморович І. Г. Становлення грошової системи в незалежній Україні//Науковий вісник: Збірник науково-технічних праць. Львів: НЛТУУ, 2007. Вип. 17.2. С. 208–213. – 0,39 д.а.
17. Скоморович І. Г. Місце банківського фінансового моніторингу у забезпеченні

- стабільності грошової системи України//Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету «Наука й економіка». 2008. Випуск 3. С. 69–76. – 0,71 д.а.
18. Скоморович І. Г. Рух грошових капіталів на міжбанківському ринку України//Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2008. Вип. IV., Т. 2. С. 216–219. – 0,35 д.а.
19. Скоморович І. Г. Місце Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у забезпеченні стабільності грошово-кредитної системи України//Економіка і регіон. 2009. № 1. С. 165–167. – 0,3 д.а.
20. Скоморович І. Г. Капіталізація банків як передумова насичення економіки грошима//Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економіка. 2009. Випуск 4. Частина I. С. 349–355. – 0,46 д.а.
21. Скоморович І. Г. Вплив кризових явищ на грошові системи держав Північного Причорномор'я//Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 5, Т. 4. С. 308–311. – 0,5 д.а.
22. Скоморович І. Г. Теоретичні засади функціонування грошових систем у процесі їх еволюції//Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2010. Спеціальний випуск 29 (частина 2). С. 297–300. – 0,46 д.а.
23. Скоморович І. Г., Фатич М. М. Особливості менеджменту валютного ризику в банках України//Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2010. Випуск 44. С. 183–189. – 0,4 д.а. *(особистий внесок автора: охарактеризовано вплив коливання валютних курсів на виникнення валютного ризику в банку та способи його мінімізації (0,1 д.а.))*.
24. Скоморович І. Г. Ретроспективний аналіз функціонування грошової системи Київської Русі та методологічні підходи до її дослідження//Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. 2011. Випуск № 17/2. С. 158–166. – 1,29 д.а.
25. Скоморович І. Г. Функціонування грошових систем на основі золотого стандарту в кінці XIX та протягом XX ст. на українських землях//Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. К., 2012. Вип. 3. С. 8–15. – 1,05 д.а.
26. Дубок В. М., Скоморович І. Г. Діяльність банків на валютному ринку України//Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 2. С. 24–31. – 0,63 д.а. *(особистий внесок автора: обґрунтовано доцільність поділу валютного ринку на безготівковий та готівковий сегменти, а також виділено напрями його лібералізації та покращення інфраструктури (0,3 д.а.))*.
27. Скоморович І. Г. Теоретико-методологічний аналіз сутності та структурування грошової системи//Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2013. Випуск 49. С. 280–287. – 0,57 д.а.
28. Скоморович І. Г. Феномен локальних грошових систем//Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. Випуск 4. С. 53–56. – 0,63 д.а.
29. Скоморович І. Г. Оцінка ефективності функціонування грошової системи України//Економіка. Фінанси. Право. 2016. № 9/2. С. 27–31. – 0,41 д.а.

Статті у міжнародних наукометричних та іноземних виданнях

30. Скоморович И. Г. Украинские ученые в эмиграции о способах реформирования денежных систем//Международно списание за устойчиво развитие. 2013. № 11. С. 119–124. – 0,54 д.а.
31. Скоморович И. Г. Организация денежной системы в научных взглядах представителей меркантилизма и классической политической экономии//Экономика и предпринимательство. 2014. № 1. Ч. 3. С. 775–781. – 0,88 д.а.
32. Скоморович І. Г. Погляди українських вчених на проблеми функціонування грошової системи зі стародавніх часів до середини ХІХ століття//Актуальні проблеми економіки. 2014. № 1. С. 16–23. – 0,6 д.а.
33. Skomorovych I. Electronic money in Ukraine//Journal L'Association 1901 "SEPIKE". 2015. № 8. P. 170–174. – 0,42 д.а.
34. Reverchuk S., Skomorovych I., Sauers D. A. Monetary systems of Ukraine: past and present//Journal of Eastern European and Central Asian Research. Volume 3, Number 2, 2016. P. 22–35. – 1,3 д.а. *(особистий внесок автора: проаналізовано процес еволюції грошового обігу на українських землях та організацію грошової системи в незалежній Україні (0,7 д.а.)).*

Публікації в інших виданнях

35. Скоморович І. Г. Емісія грошей як чинник незалежності//Соціально-економічна ефективність державного управління: теорія, методологія та практика: Матеріали щорічної науково-практичної конференції 23 січня 2003 р. Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2003. Ч.1. С. 298–300. – 0,11 д.а.
36. Скоморович І. Г. Побожні банки як компроміс між церквою та лихварством//Матеріали міжн. наук. конференції “Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність”, Львів, 14–15 травня 2004 р. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. С. 421–422. – 0,1 д.а.
37. Скоморович І. Г. Банківська система України та президентські вибори-2004//Економічна система України: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 21–22 жовтня 2005 р. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. С. 312–314. – 0,22 д.а.
38. Скоморович І. Г. Інвестиційний банкінг в Україні//Сучасний стан та перспективи розвитку банківської справи в Україні. Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 17–18 травня 2007 р. Львів, 2007. С. 156–158. – 0,09 д.а.
39. Скоморович І. Г. До питання про регулювання готівкового обігу в Україні//Проблеми і перспективи функціонування інноваційної системи держави в умовах глобалізації: Матеріали ХІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 вересня 2007 р.). Відп. ред. М. І. Карлін. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. Держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. С. 100–102. – 0,1 д.а.
40. Скоморович І. Г. До питання про шляхи розширення фінансування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб України//Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України: Матеріали Першої наук.-практ. конф. молодих науковців, аспірантів, здобувачів і студентів (13–14 листопада 2008 р.). Відп. ред.

- Л. Г. Ліпич. Луцьк: РВВ Вежа Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. С. 209–211. – 0,15 д.а.
41. Скоморович І. Г. Зростання ролі національної грошової одиниці в банківському кредитуванні//Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики: Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції 21–23 травня 2009 р. Харків: ФОП Лібуркіна Л. М.; ВД ІНЖЕК, 2009. С. 309–312. – 0,14 д.а.
42. Скоморович І. Г. Еволюція підходів до ролі держави у випуску грошей//Стратегія розвитку України у глобальному середовищі. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції 13–15 листопада 2009 р. Т. I. Сімферополь: ВіТроПринт, 2009. С. 36. – 0,08 д.а.
43. Фатич М. М., Скоморович І. Г. Валютні ризики банку: види та управління//Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика: [матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (26–27 травня 2010 р.)], відп. ред. Л. Г. Ліпич. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 318–319. – 0,12 д.а. (*особистий внесок автора: виокремлено вплив валютного ринку на формування валютного ризику в банку (0,04 д.а.)*).
44. Скоморович І. Г. Нова процедура державної реєстрації банків та видачі банківських ліцензій//Проблеми забезпечення стабільного розвитку національних банківських систем: теорія, практика та світовий досвід. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 13–14 січня 2012 р. Львів, 2012. С. 167–169. – 0,18 д.а.
45. Сенів З. П., Скоморович І. Г. Фінансовий моніторинг в діяльності банківської системи в Україні//Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції “Наука і духовність у системі сучасного управління”, 19 квітня 2012 р. Львів: СПОЛОМ, 2012. С. 238–239. – 0,12 д.а. (*особистий внесок автора: охарактеризовано місце банків серед суб’єктів первинного фінансового моніторингу (0,06 д.а.)*).
46. Скоморович І. Г. Законодавче вдосконалення механізму виведення з ринку банків в Україні//Актуальні економіко-правові проблеми розвитку суб’єктів господарювання в Україні: теоретичні й практичні аспекти: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених, 7 грудня 2012 р. Харків: ХНАДУ, 2012. С. 111–112. – 0,12 д.а.
47. Скоморович І. Г. Порівняльна характеристика грошової, валютної та платіжної систем//Розвиток банківського бізнесу в умовах глобальної нестабільності: збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції (Тернопіль, 5 листопада 2013 року). Тернопіль: Вектор, 2013. С. 64–68. – 0,2 д.а.
48. Скоморович І. Г. До питання про функції грошових систем//Економічна теорія: еволюція парадигми та революційні гіпотези: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27–28 березня 2015 р.). Київ: ДЕДУТ, 2015. С. 138–139. – 0,09 д.а.
49. Скоморович І. Г. Встановлення валютного курсу гривні у нових економічних реаліях//Фінансово-кредитна система: вектор розвитку для України: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 23–25 квітня 2015 р.). Ужгород: ПРАТ Вид-во Закарпаття, 2015. С. 161–163. – 0,11 д.а.

АНОТАЦІЯ

Скоморович І. Г. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017.

У дисертації розкрито сутність та структурні елементи грошової системи, їхнє функціональне призначення, види грошових систем, їхні спільні та відмінні риси порівняно з валютною, платіжною та банківською системами. Досліджено світову та вітчизняну еволюцію грошової системи та її складових залежно від економічних та політичних умов. Проаналізовано погляди зарубіжних та вітчизняних учених на теоретичні і практичні засади функціонування грошової системи. Охарактеризовано грошову систему України, створену у 1996 р., з'ясовано її вплив на економічні та монетарні показники. Виокремлено способи емісії грошей у державній грошовій системі України. Систематизовано вітчизняне нормативно-правове забезпечення організації грошової системи та вироблено пропозиції щодо його вдосконалення, зокрема, запропоновано проект структури спеціального закону. Розроблено критерії оцінювання рівня ефективності функціонування грошової системи, здійснено порівняльний аналіз вітчизняної та зарубіжних грошових систем за обраними показниками. З'ясовано можливості використання національної грошової одиниці у міжнародних економічних відносинах та іноземних валют на території України. Оцінено сучасну практику встановлення валютного курсу гривні та тенденції розвитку безготівкового і готівкового сегментів валютного ринку і розроблено рекомендації щодо їхнього вдосконалення. Розвинуто теоретичні засади дослідження приватних грошових систем. Сформульовано концептуальні принципи ефективного функціонування грошової системи.

Ключові слова: гроші, валюта, грошова система, елемент грошової системи, форма грошей, емітент, емісія, валютний курс, ефективність функціонування грошової системи, принцип функціонування грошової системи.

АННОТАЦИЯ

Скоморович И. Г. Эволюция и функционирование денежной системы в Украине. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория и история экономической мысли. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2017.

В диссертации раскрыты сущность и структурные элементы денежной системы, их функциональное назначение, виды денежных систем, их общие и отличительные черты сравнительно с валютной, платежной и банковской системами. Исследованы мировая и отечественная эволюции денежной системы и ее составляющих в зависимости от экономических и политических условий. Проанализированы взгляды зарубежных и отечественных ученых на теоретические и практические основы функционирования денежной системы. Охарактеризована денежная система Украины, созданная в 1996 г., определено ее влияние на экономические и монетарные показатели. Выделены способы эмиссии денег в

государственной денежной системе Украины. Систематизировано отечественное нормативно-правовое обеспечение организации денежной системы и поданы рекомендации по его совершенствованию, в частности, предложен проект структуры специального закона. Разработаны критерии оценки уровня эффективности функционирования денежной системы, осуществлен сравнительный анализ отечественной и зарубежных денежных систем по выбранным показателям. Выявлены возможности использования национальной денежной единицы в международных экономических отношениях и иностранных валют на территории Украины. Оценены современная практика установления валютного курса гривны и тенденции развития безналичного и наличного сегментов валютного рынка, разработаны рекомендации по их усовершенствованию. Развита теоретическая основа исследования частных денежных систем. Сформулированы концептуальные принципы эффективного функционирования денежной системы.

Ключевые слова: деньги, валюта, денежная система, элемент денежной системы, форма денег, эмитент, эмиссия, валютный курс, эффективность функционирования денежной системы, принцип функционирования денежной системы.

ANNOTATION

Skomorovych I. G. The Evolution and Functioning of the Monetary System in Ukraine. – Manuscript.

The dissertation for the Scholarly Degree of Doctor of Economic Sciences, Speciality 08.00.01 – Economic Theory and the History of Economic Thought. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2017.

The thesis researches the theoretical and methodological basics of the functioning of the monetary system institute, discloses the essence and structural elements of the monetary system, determines their functional designation and interrelations between them. Monetary systems are divided depending on the environment for which the issuer's influence is valid. Convergences and divergences in the monetary, currency, payment and banking systems are considered. Characteristic features of the global evolution of the monetary system depending on economic and political surrounding circumstances are outlined. The views of foreign and domestic scholars of the theoretical and practical principles of the monetary system functioning are analyzed, their proposals on the best possible arrangement of the monetary system are studied.

The process of monetary system appearance in the Ukrainian lands in the period of the Ancient Times and in the states of the Northern Black Sea region is studied. The content of structural elements of the monetary system of the Kyivan Rus is disclosed, along with its peculiarities as compared to other states in the period of the early Middle Ages. The conditions in which the Ukrainian lands stopped independent money issuance and were included into the monetary systems of those state formations they belonged to in the period of feudal economy and manufacture economy are clarified. The orders of the Polish-Lithuanian State and Rzeczpospolita's rulers aimed at monetary system stabilization and its filing with the necessary currency units. The process of penetration of the monetary system of the Moscowian State into the Ukrainian lands is researched and its characteristic monopolization of money issuance is identified.

The functioning of the monetary system in the period of capitalism appearance in the Ukrainian lands included into the Austrian monarchy and the Russian Empire are highlighted, viz. the procedure of paper money issuance, central bank establishment, introduction of the silver and gold monometalism. It is established that in the period of the independent Ukrainian State its governments took steps to create an independent monetary system aimed to counteract permanent political and military difficulties. Some moments of the functioning of monetary systems of state formations, between which the Ukrainian lands were divided after the end of World War I, are considered. The process of evolution and development of the domestic monetary system in the context of functioning of the command and administrative economy, the influence of the events of World War II on the monetary system are highlighted. Law-making, organizational and technical measures taken by the administrative bodies of independent Ukraine in relation to establishment of the monetary system after independence gaining are determined.

The monetary system of Ukraine set up as the result of the 1996 monetary reform is characterized, the content of its structural elements is highlighted. Assessment of the effect of the monetary system on the economic and monetary indices is made. The ways of money issuance in the state monetary system of Ukraine and the procedure of cash currency units supply to users are outlined. Proposals on the improvement of the legislative basis of the domestic monetary system functioning are made. Criteria of assessing the level of efficiency of the monetary system functioning are elaborated. Via cluster analysis, comparative analysis of the domestic and foreign monetary systems by the selected indicators is made. Correlation and regression analysis made has traced the factors influencing the share of payments made via payment cards in the GDP in Ukraine, that enabling to increase the volume of non-cash settlements.

The opportunities of using the national currency unit in international economic relations and foreign currencies in the territory of our state are identified. The current practice of establishing the exchange rate of hryvna is assessed. The trends in the development of non-cash and cash segments of the currency market are studied. The suggested recommendations concerning improvement of the domestic currency market include activities aimed to encourage more active participation of domestic exporters and foreign investors in it and to improve its infrastructure. The theoretical principles of the study of private monetary systems are developed. The place of electronic money in modern globalized economy is highlighted. Conceptual principles of efficient functioning of the monetary system are developed.

Key words: money, currency, monetary system, monetary system element, money form, issuer, emission, exchange rate, efficiency of the monetary system functioning, the principle of the monetary system functioning.

Підписано до друку 26.10.2017 р. Формат 60x90/16. Папір офсетний.

Умовн. друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим. Зам. № 185.

ТзОВ «Растр-7». 79005, м. Львів, вул. Кн. Романа, 9/1. Тел./факс: (032) 235-52-05.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ЛВ № 22 від 19.11.2002 р.